

BÜLLETÄÄN

EESTI ÕPETAJATE KESKÜHINGU
HÄÄLEKANDJA

Eesti Õpetajate Keskühingu
häälekandja

BULLETÄÄN

Nr. 17

Bulletin of the Estonian Teachers Association in exile

Tartu Õpetajate Seminari 140. aastapäeva erinumber

Stokholm 1968

Eesti Õpetajate Keskühingu aadress:

Estniska Skolan, Brunnsgatan 11, Stockholm C, Sweden

Erinumbri toimetused: H. Rajamaa (*ansv. utgivare*), H. Kirikmäe, H. Mark ja T. Künnapas

Tiitellehel: Tartu Õpetajate Seminari 1944. a. lennu lõpumärk

Dr. phil. Juhan Tork
(Pildistatud 19.2.1968)

TARTU ÕPETAJATE SEMINARI

140. aastapäeva puhul

On suureks rõõmuks, et kavatsete sääl Rootsisis — eesti pagulaskonna kultuurilises kes- kuses — tähistada Tartu Õpetajate Seminari sünnipäeva, samuti ka seegi, et palute mi- nult kirjutist »Tartu Õpetajate Seminarist« »Bülletäänile« — Eesti Õpetajate Keskühingu häälekandjale. Mul on kahju, et sellise sissejuhatava ja ülevaatliku kirjutise saatmine ületab mu võimed ja võimalused.

1. 36 aasta jooksul, mis mind seminarist lahutavad (1932-1968), on sammal kasvanud mälu pääle. (Nagu on kasvanud »kasteheina kulmu pääle« peaaegu kõikidele mu kaas- töolistele minu seminari ajastul ning isegi nii paljudele minu tolleaegseist õpilasist!)

2. Puuduvad allikad objektiivsete andmete leidmiseks: minu juubelialbum »T.Õ.S. 1828 — 1928«, suurim monograafia ühe eesti kooli kohta, puhkab Balti mere põhjas. Paigutasin ta koos oma raamatukogust päästetud väheste raamatutega mu vana sõbra noortenõuniku Juhan Maide vahendusel Haridusdirektooriumi pakkide hulka hospital- laevale »MOERO« — ise aga naise ja noorema pojaga hilinesime 21. septembril 1944 10 minuti võrra samale laevale pääsemiseks.

Ometi ma ei suuda vastu seista sisesunnile panna sel puhul paberile mõned killukesed, sest *SEMINAR oli mulle väga südamelähedane* vähemalt 13 1/2 a. jooksul (1919-32). Võib-olla osutuvad need vägagi subjektiivsed read tagasihoidlikuks täiendiks mu suure peremehe — SEMINARI — ajaloole, võib-olla nad aitavad remontida südamesilda minu ja mu õpilaste (õpetajaskonna?) vahel, mis kiuslikust saatusest hoolimata ometi kunagi purunenud ei ole, ega pruugi paratamatult ja järsult puruneda isegi siis, kui minule on »kasvanud muru mulla pääle«.

Missugused saatuse-jõud kandsid mind SEMINARI juhatajaks?

Kes ma olin? Missugused olid mu põhimõtted?

Kuulun inimeste hulka, kes enam »südame« kui aju ajal toimivad. Samasugused olid nii mu ema kui ka isa. Kui linnakooli lõpetasin (linnakooli lõputunnistus pakkus tol ajal küllalt »karjäär«-võimalusi), ütles isa mulle: »Poeg, oled saanud koolitarkust, õpi amet, mis kunagi nälja ei jäta, hakka kingsepaks!«¹⁾ Kas see ei olnud »rumal« ja eluvõõ- ras nõuanne? Kuid tema elutarkuse kõige väärtuslikuma kokkusurutud tuumaks oli:

---

1) Minu isa, sündinud Rõngus a. 1835 popsi pojana, ei olnud ise päevagi koolis käinud, kuid leeri- poisina parima lugejana saanud kingituseks suure nahaga kaetud puukaantes piibli.

»Poeg, ära iialgi unusta JUMALAT ja jumalatarkest! ²⁾ Temale oli Jumal, kes asub inimese südames, ülimate väärtuste kogumiks. Jah, on kaks suurimat imet siin maailmas – tähistaevas inimese kohal ja südametunnistus inimese sees (I. Kant).

Oli nii palju, mis oli minule südamelähedane: »uulitsapoisid», kelle malevasse kuulusin »ihu ja hingega» tosina aastaid ühepaelamehest kuni kindralini; meie noored, eakaas-lased, kes kasvasid mind järgneva tosina aastaid nii Kristlikus Noortemeeste Seltsis, eriti selle Eneseharijate Osakonnas, kui ka Eesti Üliõpilaste Seltsis. . . . Elasin kogu südamega kaasa Tartu Renessansile: »Vanemuise» *teatritele*, kus aastaid jälgisin peaaegu kõiki etendusi, – veel praegu kumisevad kõrvus sõnad »Tugev on see, kes ükski on» Karl Kadaku sügav-bassis Dr. Stockmann'i osas Ibseni »Rahvavaenlases»; »Vanemuise» *aiakontsertidele* – kerkib silmade ette Juhan Aavik konservatooriumi õpilasena trompeedi soologa, kui orkestrit juhtis, vist a. 1907, külalisena keegi tähtis Peterburi konservatooriumi professor; Eesti *Kirjanduse Seltsile* – lihtsalt ei saanud puududa üheltki E.K.S.-i aastakoosolekult, need olid meie KULTUURPARLAMENDIKS (kord kargasin säääl sääarde Joh. Aavikule tema kunstlikult konstrueeritud peenutseja »Ruthi» pärast, et »ei pruudiks mulle kõlba ta»); Eesti *Karskusliidule* – vist E. Üliõp. Seltsi 1911/12.a. aruande jaoks kokkuvõtteid tehes leidsin, et olin pidanud 77 kõnet peamiselt karskussisulisel maal »südameasjana» (tasuta). Milliseks rikastavaks elamuseks nad olid!

Südameasjaks kujunesid üsna noorelt ka *RAAMATUD*: mäletan, et lapsena tõusin korduvalt perekonna nelja inimese ühisvoodist ja hiilisin välja lugema kogu ööks; 15-aastasena omasin 500-kõitelise raamatukogu – kõik raamatud enda köidetud. ³⁾ Raamatud tegid minust juba põlvpeikkusena kange *rahvulase*. Linnakooli teises klassis tuli võimalus õppida vabatahtliku maksuta ainenä saksa keelt, õpetajaks noor kena neiu Paula Koppel – dr. Heinrich K-i õde. Ei minu hinge mahtunud mõtegi eestlaste ajalooliste verivaenlaste keelt õppida. Samad raamatud (meenub eriti üks »Rahva kasuks») mõjutasid, et kingsepa-ameti õppimise asemel läksin Valka linnakooli juures

---

2) 1949.a. juulis viis Richard Scharell (eesti õpetajaskonnalegi tuntud »Die Arbeitsschule» toimetaja Scharelli poeg) mind värskest saabunud Wellingtoni ülikooli kantsleri jutule, manitsedes, kuidas pean kõnetama ikka »Sir Thomas» ning et ma »ärgu kartku». Meenub, kui imestunult ta minu vastusele reageeris: »Kes Jumalat kardab, see ei pruugi karta ühtegi kantslerit». Kui siis Sir mulle ülikooli aknapesija kohta pakkus, siis taipas mu ülisõbralik nõuandja seda õieti hinnata: olid ju põgenikud siingi liberaalitseja intelligentsi hulgas fashistidena (natsidena) kollaborantidena sisse soolatud.

3) Üliõpilasena lubasin endale luksuse: realiseerisin mõne aasta jooksul printsipi võtta enesele kõik eesti keeles ilmuvad raamatud »Postimehe» raamatukauplusest. Olnud 4 a. jooksul Postimehe spordiosakonna toimetaja (vist oli see esimene selline eriosakond eesti ajakirjanduses), selgus lõpuarve tegemisel, et võlgnen »Postimehele». Mitte igal toimetuseliiikmel ei läinud hono-rari saamine nii libedasti.

töötavatele aastastele pedagoogilistele kursustele. Ning nii see läks: sünnipärased dispositsioonid, kodu, sõpruskond, suured ja sageli küllalt lähedased isiksused (V. Reiman, J. Tõnisson, O. Kallas jt.) aja ning lähima ümbruse vaimsed ja kultuurilised voolud, raamatud, kogemused koolitöös (olin enne ülikooli lõpetamist 4 aastat eesti keele õpetajaks Tartus Maria Aidniku era-alkkoolis – väga korralikus koolis) jm. määrasid ja kujundasid minu pedagoogilised huvid.⁴⁾

Needsamad tegurid mõjustasid ja soodustasid minu *rahvuspedagoogiliste vaadete* kujunemist. Olgu meenutatud/loetletud neist vaid mõned:

- et ajaloo arengus on **INIMESEL** põhilisem tähtsus kui **OLUDEL**⁵⁾;
- et *inimkonna tõus* kaugeltki ei kattu «elustandardi» tõusuga, vaid on kõigepäält inimese enese tõus kõrgemate väärtuste otsimisel sisemise rikastumise poolest;
- et inimesele tema *siseväärtused* peaksid enam kaaluma kui kõik väline (armastus, vaimsus, esteetilised elamused kirjanduse, kunsti, muusika kaudu . . . versus raha, elustandard . . .);
- et iga inimene oma kohustusi peaks palju rõhutatumalt tunnetama (mitte vaid oma õigusi) ja ka täitma oma *kohustusi iseenese, oma ligimese ja isamaa vastu*;
- et tõusu teel on otsustava tähtsusega inimese otsene mõjutamine inimese ja ühiskonna poolt, inimese *KASVATAMINE*;
- et kasvatamine tähendab inimese positiivsete omaduste ja eelduste kasvamise/arenemise teadlikku ja sihikindlat toetamist ning juhtimist kui ka samas inimeses peituvate negatiivsete mahasurumist ja väljarookimist, et kasvatamine tähendab igas inimeses peituvat *parema MINA organiseerimist, ergutamist, toetamist sisevõitluses tema nõrkustega* – suure ja igaveses võitluses, mida tunnetas nii sügavalt Paulus: seda hääd, mis ma tahtsin, ei teinud ma, aga seda halba, mida ma ei tahtnud, tegin ma ometi;
- et kasvamine/arenemise tee käib *sõltuvusest vabadusele*, heteronoomiast autonoo-

---

4) Kui mu esimesel ülikooli-aastal kuulutati võistlustööks »Uusimad voolud vene pedagoogikas«, siis teema iseenesest lihtsalt sundis mind sellele kirjutama. Kuigi ma ei läinud minule määratud »Lavretski medalit« vastu võtma, oli sellest minule kasu: (1) Fakulteeidi määruste kohaselt arvestati mu töö (vist 480 käitsi kirjutatud lehekülge) minule ajaloo kandidaadi tööna. (2) Kahel aastal kutsus mind prof. Grunski (fakulteeidi sekretär, auhinna teema määraja) deканаati ja las-kis sääl kirjutada palve stipendiumi saamiseks. Saadud rahast (2 korda 300 rubla) kulutasin ise vaid pisikese osa, suurema osa andsin edasi paarile sõbrale edasiõppimise võimaldamiseks.

5) Juba 13-aastasena maadlesin sel teemal tundide viisi suveöödel oma tööpilastest sõpradega-marksistidega. Prof. Tarvel (Treiberg) jutustas aastaid hiljem, kui temaga tutvusin, kuidas 1913.a. novembris pääle 1 1/2 tunnise referaadi (Napoleon ja Aleksander) esitamist olin samal teemal väielnud prof. Eugen Tarle'ga, kuni viimane oli pidanud rongile ruttama (E.T. oli nimekas pahempoolne teadusemees, kes sõitis Peterburist Tartu vaid kaheks päevaks nädalas; ta suri Moskvast 50-ndal aastal Teaduste Akadeemia presidendina). Tarvel oli tol korral I kur-suse üliõpilasena juhuslikult astunud uema ajaloo seminari koosolekule.

- miale, et sellist rada peab iga inimene (kui ka rahvas) käima;
- et iga inimese kui ka inimliku institutsiooni (kodu . . . riik) ülesannete/*kohustuste* hulka kuuluvad ka *kasvatustlikud*;
- et aga kasvatamise erakordne vajadus ja tähtsus tingivad ka eriinstitutsioonide – *KOOLIDE* – tekkimist ning erinimeste – *ÕPETAJATE* – rakendamist;
- et iga *kooli* mõju, viljakust, väärtust määrab tema *VAIM* – temas taotletavate sihtide, kasutatavate vahendite, tegurite, teede koordineerimine ja et selle »koolivaimu« loojaks/kujundajaks on *ÕPETAJA*;
- et kuigi eesti *õpetaja tööpõld* oli viimase sajandi jooksul »rahvaalgustaja« ülesannetest järjest enam koondumas *koolile*, ei saa ometi kunagi vabaneda *vastutusest* kogu *rahva kujunemise* ja arenemise eest, sest kool on ja jääb ühiskonna integraalseks osaks selle avangardina;
- et *õpetaja kutse* on »õnnistatumaid«, sest »õndsam on anda kui võtta«, ning õpetajana sa andes aina rikastud (milline erandlik privileegium!);
- et *ÕPETAJA* vajab oma *kutsele* korralikku *ettevalmistamist*, et ka selleks on kujunenud eriasutused ning et need asutused nõuavad suurt tähelepanu, olenedes nii kasvatuse vajalikkusest, keerulikkusest kui ka vastutusrikkusest.

Minu veendumused olid minule ka *imperatiivideks tegutsemisel* eluteel. Olgu selle kohta mõned faktid.

(1) *Tartu Õpetajate Seminar saksa okupatsiooni ajal*. Oli a. 1918. Sakslased olid võidukad. 15. IX avas Preisi haridusministeerium Tartu Ülikooli 63 õppejõu ja 1006 õpilasega. Rahvuspedagoogilised veendumused sundisid mind koostama »Kooliõpetajate Kalendri Käsiraamatu«,⁶⁾ mis sisaldas rohkesti rahvuslikku iseteadvust ja usku tõstevaid andmeid, kui ka asutama Õpetajate Seminari. Ta eksisteerib samas Kalendris: kõik õpetajad on sääl (nendest elab päälle minu ainult Juhan Lang (s. 31. VIII 1888), nende paberid aga vist Saksa arhiivides. Isegi üks õpilane oli olemas: venekeelsest evakueeritud seminarist Elmar Roots (s. 19. IV 1900 Kuigatsi v.), hiljem Tartu Ülikooli põllumajanduse dekaan, Viini doktor, Zürichi audoktor, kes suri Göttingeni agronoomia dekaanina. Tol korral lubas ta kaasa tuua oma koolivennad ja järgmisel aastal täitis ta oma lubaduse.

(2) »Trefooniumi« Katariina-aegses ruumis oli vist sama aasta (1918) novembris *koosolek* paarikümne osavõtjaga eesti *ülikooli organiseerimiseks*. Ei olnud mul raske öelda koosoleku juhatajale Peeter Põllule, kes mult küsis; kas soovin hakata ajaloo õppejõuks,

---

6) Mõnekümne-leheküljeline kalender trükiti 2000 eksemplaris. Kas leidub kogu maailmas veel üksainus eksemplar? Milline rõõm oleks vana sõpra kohata!

et olen »surnult sündinud ajaloolane». Olin ju oma ajaloo kandidaadi-kraadi saanud pedagoogilise töö eest.

(3) Oli suureks auks ja tunnustuseks mulle, 28-aastasele noorukile, kui mind valiti P. Põllu asemele E. Noorsoo Kasvatuse S-i *Gümnaasiumi direktoriks* siis, kui Põld läks haridusministriks. See oli esimene eestikeelne keskkool, 26 klassi, 48 õpetajat, 1200 õpilast. Rahvuspedagoogilised veendumused kohustasid aga mind kõhklemata asuma juhatama Tartu Õpetajate Seminari 1919.a. algul.

»TARTU ÕPETAJATE SEMINARIST ISESEISVUSE AJAL (1919–1928)» kirjutasin juubelialbumis. Olgu siin veel mõni killukene.

Töö algas 1919.a. kevadsemestril kahe – eelviimase ja viimase klassiga (viimane klass lõpetas 1920.a. kevadel) endistele venekeelse seminari õpilastele: EESTI kool vajas õpetajaid.

Osa õpilastest oli paari »rahutu» aastaga õpilasmentaliteedist võõrdunud, käis klassis ainult siis, kui see talle meeldis. Ei aidanud manitsused. Õpetajad olid tol ajal osalise tööajaga »tunniandjad». Ühel »halval» päeval kustutasin siis nimestikust umbes tosina õpilastest – ning seminar sai korraga *kooliks*.

Paari aasta pärast töötasid kõik kuus klassi. Korraldasime seminari juures korduvalt lühemaajalisi *kursusi* keskkoolilõpetajate ettevalmistamiseks õpetajaiks.

Eluline vajadus sundis avama seminari juures kahe-aastase kursusega *LASTEAEDNIK-KUDE SEMINARI*. See töötas mitu aastat ühiste õpetajatega, kuid tema inspektoriks oli Maria Niggol, kes oli saanud korraliku ettevalmistuse lasteaiariinade alal.

Kujunes ka *õpetajaskond*. See oli üldiselt häa. Küllaldateks tõendiks on Tartu Seminari ja selle Harjutuskooli õpetajaskonna erikaal *koolide õpikute* koostamisel kui ka *pedagoogilis-metoodilise mõtte* kujunemises (kas eriraamatutega või kirjutistega ajakirjades): J. Kõpp (usuõpetus), C. H. Niggol, J. Tork (pedagoogika), M. Kampman, P. Puusep (emakeel), J. Kallak (emakeel, matemaatika), E. Araste-Martinson, K. Veski (matemaatika), E. Jaanvärk (saksa k.), M. Kreutzberg, K. Vestberg (inglise k.), M. Aul, P. Tarvel (ajalugu), A. Leht, J. Rumma, S. Sütt (geograafia), P. Kitzberg, J. Aul (looduslugu), A. Kiiss, J. Aavik (muusika), G. Kalkun (võimlemine), K. Merilaid (joonistamine), A. Johanson (käsitöö). On häa meel, et minugi suvesemestrid Saksa ülikoolides (a. 1921 - Leipzigi ja 1923 - Hamburgis) selleks ergutavalt mõjusid, eriti kaasa toodud eeskujulikkude õpikute kui ka pedagoogilis-metoodilise kirjanduse kaudu. ÕPETAJASKOND töötas üksmeelselt andumusega. Üks näide illustatsiooniks. Lausa erandina oli Karl Merilaid (Schnell) korralik suitsetaja. Õpilased seda luksust endale lubada ei tohtinud. Korraga loobus K.M. suitsetamisest. Põhjus: klassijuhatajana pidi ta veenma üht õpilast suitsetamisest keelduma.

Ka juhatajale oli töötamine südamelähedane. Küll seda illustreeriks tema kirjavahetus ministeeriumiga (näiteks Tähtvere mõisa saamiseks seminarile asupaigaks). Või: kuna noor riik oli vaene, siis rakendas juhataja vanemate klasside õpilased inetuid ruume võõpama. Töö tehniliseks korraldajaks kutsus ta spetsina ühe oma uulitsapoistest sõbra. Töötati andumusega. Mõned Pepleri tänava ruumidest püsisid selle võõba all kuni põlemiseni. Eeskuju kisub kaasa: oma silmaga nägin, kuidas üks 1925. a. lennu kunstniku kalduvustega koolijuhataja oli oma 6-klassilise kooli värvunud suurepäraselt. Või siis: »Seminaride kaitseks». ⁷⁾ Vist 1925. a. kevadel telefoneeris Anton Jürgenstein kella 5 paiku p. l.: »Sõitsin Tallinnast . . . Seminarid on surmaohus . . . otsustatakse riigikogus juba homme õhtul . . . kas saab midagi teha?» Istusin kohe, kirjutasin öö läbi, viisin käsikirja varahommikul trükikotta; ladu jaotati mitme mehe vahel (olin kohal korrektoori tegemiseks), trükiti, brošeeriti; istusin rongile, jagasin kella 6 paiku igale parlamendiliikmele ühe »raamatukeses» . . . ning seminar oli seekord päästetud »üle noa tera». Kas ei olnud siiski raamatukesel otsustav tähtsus? Kas ei ole ühe raamatu (kuigi vist 16 lk. + kaaned) kirjutamine, trükkimine, levitamine hoopis teises linnas eesti raamatuturu rekordiks? Pidasin oma aukohuseks paberi + trükikulud Seminaridirektori taskust maksta.

SEMINARI ÕPILASTEST kirjutasin vist 40 a. tagasi (1928). On vist vähe koole maailmas, kus nende valik oleks olnud põhjalikum.

(1) *Koostöö algkoolide juhatajatega*. Küll vist Vladimir Suigusaar USA-s, kes tõi ise nagu isa kunagi oma õpilasi Karulast eksamitele, mäletab, et ta mulle kirjutas: »Sel aastal pole mul ühtegi sobivat lõpetajat seminari eksamiteks». See oli esimene filter.

(2) *Eksamid*: 4 – 5 päeva. Kirjalikud, suulised.

(3) *Eksamineerijate tähelepanekud* õpilaste iseloomustamiseks.

(4) *Intelligentsustestid*. Nende parandamisel rakendasin viimase klassi õpilasi. Töötasime ka öösiti, tõime leiba+hapupiima kõrvalmaja poest, mõningate õpilastega magasimegi kooli töölaudadel . . . Oli tõeline heina-aeg. Eksamitel oli harilikult 125 ümber. Vastu võtsime 22 poissi + 13 tütarlast (igasugused kursused andsid suures ülekaalus naisõpetajaid), kokku 35. Koolijuhatajate eelselektiooni arvestades olid need 35 vist valik ca 1000 algkoolilõpetajast.

Üks tagajärg: 13 a. jooksul ei jäetud Tartu Seminaris *ainsatki õpilast teiseks aastaks* klassi istuma (klassi taset kahjustamata). Palju leidub selliseid koole?

7) Olgu märgitud, et vaenulikkuses Seminarid vastu (ka minu väljaviskamises Seminarist) olid vaidlemata kaaluvamaks teguriks kitsad erakonnapoliitilised kired/kaalutlused. Illustratsiooniks vaid üks näide. Jaan Teemant riigivanemana oli tulnud valimiseelselt kihutuskoosolekult ühelt saarelt. Sääli oli mõistnud teda ära vihastada noor koolijuhataja Viktor Minneste/Minner, sen., Tartu Seminarid 1923. a. lennust (praegu USA-s), üks »Vaba Maa» mehi. Oma temperamendile vastavalt oli Teemant pöörutanud rusikaga lauale: »K . . . t, kõik seminarid kinni!»

Viljast puud tuntakse. Seminari lõpphinnanguks oleksid seminaristide töö tulemused kõige olulisemad. Neid näha ei võimalda traataed. Jah, Alfred Karindi (Karafin), Eduard Oja, Eduard Tubin, Ott Raukas, Leo Virkhaus . . . samuti Endel Kõks, Eduard Rüga, Elmar Kits – on tollaegsed seminaristid.

Küllap mu õpilaste arv mitmesugustes alg- ja keskkoolides, ülikoolis, Pallases, naiskutsekoolis, õpetajate kursustel . . . võib tõusta paarikümne tuhandeni. Vahest petan end illusiooniga, et iga ühe jaoks oli mul raasuke südame-verd: tundsin seda eriti, kui olin sunnitud kedagi karmilt kohtlema. Ka siit, maailma lõpust, jälgin neid hoolega, eriti seminariste. Valdavat osa viimastest varjab hullunud maailma raudne eesriie. Nad on riskinud puhuti lendude kokkutulekuilt mulle tervitusi saata. Üsna vähesed seminaristidest pääsesid välja. Alati tunnen suurt rõõmu, kui kohtun mõnega enamasti ajakirjanduse peeglis. Mõned neist on organiseerijad (H. Mark, M. Mälgi-Malkov, M. Koppel-Blum, L. Praks, J. Põldmaa-Bauman, M. Põldmaa-Riiman), mõned on õpetajad (U. Juuno, A. Koppa, R. Nugin, T. Oinas, M. Veer), mitmed on koorijuhid (E. Alet-Abram, E. Aru, E. Kriisk, H. Mölder, U. Peedo, E. Saarepera. Kolm viimast on EMA = Eesti Meeskoor Austraalias loojad ja juhatajad). Üksikud esinevad raha-annetajate nimestikkudes, üksikud raamatute ettetellijatena . . . Mõnedki surutuina võõrastele tööaladele on väsinud. Ning vaevalt ulatun kõiki nägema.

Kõigile mu õpilastele – mu lastele – tänulik käesurve selle eest, mis nad on mulle olnud, mulle andnud!

Aucklandis 25. jaanuaril 1968

Juhan Tork

MÄLESTUSI JA MÄRKMEID MINU TEENISTUSE AJAST TARTU ÕPETAJATE SEMINARIS

1934. a. koolireform jõudis 1937. a. progümnaasiumi ja reaalkooli osas lõpule, s.o. sama aasta kevadel saatsid eespoolnimetatud koolid välja oma esimese lennu. Üks osa lõpetajaist astus gümnaasiumi ja ülejäänud kutsekoolidesse. Ka õpetajate seminarid olid kohandatud vastavalt koolireformile. Neis pidi toimuma õpetus neli aastat. Gümnaasiumides kestis õpetus kolm aastat, kuid seminarides oli neljas õppeaasta mõeldud peamiselt pedagoogika-, metoodika- ja harjutustundidele. Pealegi andis õpetajate seminari lõputunnistus õiguse ülikooli astumiseks.

Tartu Õpetajate Seminari juhataja koht oli 1937. a. suvel vakantseks jäänud ja sinna määrati sama aasta suvel haridusminister A. Jaaksoni poolt hr. Jaan Port. Sama aasta

suvel pidas Eesti Keskkooliõpetajate Ühing oma suvepäeva Pärnus, kus kõneles ka haridusminister. Ühel päeval tuli seal minu juurde hr. J. Port, tutvustas ennast ja soovis minuga kõnelda. Jutuajamisel selgus, et ta soovib mind näha Tartu Õpetajate Seminari inspektori kohal. Olin sellest ettepanekust üllatatud. Töötasin sel ajal matemaatika õpetajana Gustav Adolphi gümnaasiumis Tallinnas, ja kolimine ja kohavahetamine ei ole kuigi meeldivad, eriti kui oled kodunenud senises töökohas. Palusin aega, et selle üle selgusele jõuda. Hr. Port lisas veel juurde, et mind olevat soovitatud Haridusministeeriumist, kuna oman kaks kutset, s.o. algkooliõpetaja ja keskkooliõpetaja kutse. Kaalusin küsimust oma perekonnas, kuid pöördusin ka Haridusministeeriumi poole, kus minu jaatavat otsust väga pooldati. Seega otsustasin pakutud koht vastu võtta.

Saabunud Tartu, asusin oma uuele töökohale. 1937/38. õppeaastal avati Seminaris ainult esimene klass. Sinna oli soovijaid 70 õpilase ümber. Seaduse järele oli lubatud vastu võtta 30 õpilast. Seega langesid üle poole sissepääsu-taotlejaist võistluseksamil välja. Sel õppeaastal töötasid Tartu Õpetajate Seminari juures veel 6-aastane algkool (harjutuskool) ja progümnaasium. Seminaril oli kasutada kaks hoonet. Üks nendest oli vana seminari hoone Laial tänaval nr. 28 ja teine Pepleri tänaval (puuhoone). Kõneldi, et viimane olevat olnud F. R. Kreutzwaldi koduks tema vanaduspäivil. Pepleri tänava maja oli üsna ruumikas hoone paraja saali ja keskmiste klassiruumidega. Siin asus progümnaasium ja esimene seminari klass, kuna algkool asus Laial tänaval.

Samal aastal sai ka algkool uue juhataja hr. K. Anton'i näol, kes ennem oli olnud algkoolijuhatajaks Harjumaal.

Mina inspektorina töötasin Pepleri tänaval, kuna dir. Port viibis vaheldumisi nii ühes kui ka teises majas. Kooli kantselei ja direktori kabinet asusid Laial tänaval.

Õpetajate valikus oli dir. Port'ile jäetud täielik vabadus. Tema oma ütluse järele ta olevat püüdnud koostada uue seminari õpetajaskonda parimatest õppejõududest. Siin töötasid järgmised õppejõud:

1. A. Vaigla - eesti keel. (Ta küüditati koos perekonnaga Siberisse 14. juunil 1941. a.)
2. Alice Habermann - saksa keel
3. M. Lellep - inglise keel. (Suri tiisikusse 1941. a. sügisel.)
4. M. Aul - ajalugu
5. A. Lehis - matemaatika ja füüsika
6. A. Palgi - kehaline kasvatus poeglastele
7. H. Jürissoo - kehaline kasvatus tütarlastele
8. A. Leht - tööõpetus poeglastele. (Suri 1967. a. suvel Göteborgis.)

9. Th. Künnapas - psühholoogia ja loogika. (Nüüd Stokholmi ülikooli õppejõud, kus omandas ka fil. dr. kraadi.)
10. Ltn. H. Teder - sõjaline õppus. (Asub käesoleval ajal Montrealis, Kanadas.)
11. M. Arike - usuõpetus
12. J. Püttsepp - joonistamine ja kirjatehnika
13. A. Kiiss - lauluõpetuse meetodika ja keelpillide orkester. (Suri paar aastat tagasi Bostonis, USA-s.)
14. V. Kliimand - muusikateooria ja laulukoor
15. L. Virkhaus - klaverimäng. (Asub USA-s ja töötab muusika alal.)
16. Pr. Lepik - kodundus. (Asub USA-s.)

Loodusteadust õpetas hr. Port ja mina matemaatikat.

Seminari harjutuskooli õpetajateks olid peale juhtaja K. Antoni tema abikaasa H. Anton, Ain Nurk, Jaan Kõks, Karl Ader, Maret Tamm ja M. Marandi.

Õpetajate pere oli võrdlemisi üksmeelne. Direktor J. Port nõudis koolis isamaalist vaimu, edukust õppetöös, täpsust ja korralikkust niihästi õpilastelt kui ka õpetajailt. Iga esmaspäeva hommikul kogunesid õpilased ja õpetajad saali, kus dir. Port pidas lühikese kõne kas maailmavaatelse või mõne muu aktuaalse teema kohta. Peale teda juhtisin mina tähelepanu väärnähetele õpilaste käitumises ja koolikorras, mis olid ilnenud eelmisel nädalal. Nii kulges meie töö ilma mingi erilise silmapaistva sündmuseta.

Järgmine õppeaasta algas ärevuse tähe all, kuna oli karta sõja puhkemist Hitleri nõudmiste pärast Tšehhoslovakia vastu. Meeleolud olid üldiselt ärevad. Mäletan üht õppenõukogu koosolekut septembri lõpul, kui pr. Aul tuli sisse ja ütles, et Münchenis on kokkulepe saavutatud ja selleks korraks rahu kindlustatud. Kõik hingasid kergendatult. Sel õppeaastal töötasid kaks seminari klassi --- esimene ja teine. Töö koolis jooksis oma endist rada. Siiski üldine poliitiline olukord maailmas häiris eriliselt õpetajaid. Õpilased olid liialt väikesed, et kõigest sellest aru saada. 1939. a. kevadel oli uus ärevusetõus märtsis, kui Hitler okupeeris Tšehhoslovakia. Ega see meie koolitööd ei seganud, kuid teatav üldine rahutus mõjub siiski tööle takistavalt.

Sama aasta suvel teatati mulle, et olen Õpetajate Koja poolt määratud saadikuks Internatsionaalsele Keskkooliõpetajate Kongressile Kopenhaagenis. Haridusministeerium määras oma saadikuks Tartu koolinõuniku J. Lang'i. Ehkki Õpetajate Koja poolt tasuti ainult sõiduraha, võtsin siiski määramise vastu, sest tundsin isiklikult huvi tolleaegse rahvusvahelise kongressi vastu. Pealegi tahtsin isiklikult näha ja kuulda olukordi ja meeoleoluid Lääne-Euroopas, mis pärast valisin järgmise sõidukava: Tallinn - Stok-

holm - Kopenhaagen - Warnemünde - Hamburg - Berliin - Kaunas - Riia - Tartu. Sõitsime abikaasaga välja Tallinnast 28. juuli õhtul. Soovisime paar päeva peatuda Rootsis ja jõuda Kopenhaageni 1. augustiks.

Kongress algas pinevas õhkkonnas. Peale arvurikka esinduse Ameerika, Inglise ja ka teiste Euroopa maade poolt oli Saksamaa saatnud ainult ühe esindaja. Tema nimi jäi meelde, sest see oli dr. Huhnhauser (lihtsalt piltlik assotsiatsioon). Juba esimesel päeval tõusis äge vaidlus kasvatusküsimuste üle. Sakslane kõneles laitmatult nii inglise kui ka prantsuse keelt. Et säääl oli tegemist maailmavaatelistele küsimustega, siis see ei andnud kongressist osavõtjatele palju. Õppetöö edukuse küsimustele jäi seega vähe aega ja lõpuks kongressile esitatud resolutsioonid võeti kuidagi kiirelt vastu. Taani õpetajate vastuvõtt kongressi delegaatidele oli väga hea. Kolmas päev pühendati Taani vaatamisväärsustele. Õhtupoolikul oli võimalik ka isiklikult tutvuneda Kopenhaageniga. Viimasel päeval oli vastuvõtt Taani välisministeeriumis. Kongress kestis üle nädala. Selle lõppedes sõitsime naisega edasi. Raudtee viis läbi Taani saarte Gedseri ja sääält läksid mõned vagunid laevale, mis viis meid Warnemündesse Saksamaal. Taani läbisime päeval, kus nägime põlde täis viljarõuke ja ilusat karja. Järgmisel varahommikul maandusime Warnemündes. Mind üllatas suur lennukite hulk ühel raudteele lähedasel lennuväljal, kus lennukid olid lükitud üksteise kõrvale nagu autod parkimisplatsil ja neid oli säääl kindlasti üle saja. Keskpäeval jõudsime Hamburgi. Säääl oli võimalus tutvuda suure sadamalinnaga. Ringisõidul sadamas näidati ka »Bismarki», mis oli hiljuti vette lastud. Säääl oli ainult laevakere. Selle valmishitamine nõudis veel kaks aastat. Üldine mulje jäi Saksamaast, ja ka hiljem Berliinis, et siin käitutakse väga rahulikult nagu sõda oleks kaugete mägede taga. Istusime õhtul ka ühes kesklinna kohvikus. Säääl valitses väga vaikne ja tagasihoidlik õhkkond. Võib-olla ka sellepärast, et säääl istus üks SS-mees (mustrüklane). Peale paari-päevast Hamburgis viibimist sõitsime edasi Berliini. Just meie Berliinis viibimise ajal Poola peaminister Ryz-Smigli pidas Krakovis väga sõjaka kõne ja ähvardas sakslasi Poola sõjaväe nägemisega Berliini all. Lehtedes oli see trükitud suure pealkirjaga. Nähes aga sakslasi lehte külma rahuga sirvimas ja siis tasku toppimas, tekkis minus veendumus, et sõda ei ole vähemalt ligemal ajal oodata. Kodumaa poole läbi Poola koridori sõites tekkis siiski kahtlus, sest pinge sakslaste ja poolakate vahel oli suur. Rongi ukсед lukustati läbi koridori sõites. Aknast nägime siiski ühte ja teist. Nii näit. Thorni linna lähedal Veikseli ääres kaevati kaitsekraave koristatud rukkipoollul. Õhtuks jõudsime Leedu piirile. Seda ületades paistis silma suur kontrast Saksamaa elamute ja Leedu talude vahel.

Seminari õpetajad olid väga huvitatud minu reisist ja pärisid meeleolude üle Saksamaal. Ütlesin, mida nägin ja kuulsin, et minu arvamise järele sõda niipea ei peaks algama. Väga lühikese aja jooksul pettusin selles. 24. augustil tulles koolist kuulen raadiost mit-

tekallaletungi- ja koostöölepingu sõlmimisest Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel. See oli äärmiselt pahaendeline. Õpetajate toas kõneldi sellest palju ja kõik olid ühel arvamisel, et see head ei tähenda. Nii see ka oli. Me siiski ei arvanud, et sõda niipea tuleb.

II maailmasõja algus on mulle nagu päevapilt meelde jäänud. Oli 1. september. Seminar kolmanda klassi õpilased algasid harjutustundidega. Viibisin Laial tänaval, sest säääl oli ette nähtud harjutustund matemaatikas. Algkooli klass, kus harjutustund toimus, asus kolmandal korral. Oli ilus päikesepaisteline hommik. Kogu minu tähelepanu oli juhitud tunnile ja märkustele, mida tegin, kui koputatakse uksele ja sisse astub seminari sekretär Jannus. Ta teatab mulle vaikselt, et sõda on alanud. Just praegu olevat see teade raadios edasi antud. See oli kohutav teade. Tunsin kuidagi teravat valu südames. Oli tunne, et see on meie riigi lõpp. Kahjuks minu sisemine tunne osutus õigeks ehkki hiljem mõistus püüdis kuidagi leida mingit kombineeritavat väljapääsu. Need ärevad sündmused juhtisid tähelepanu õppetöölt. Lõpuks tundes nendes sündmustes paratamatust, läks õppetöö mõne päeva pärast tagasi oma vanasse roopasse. Uue tule löi lõkkele Nõukogude Liidu nõudmine sõjaväe-baaside saamiseks Eestis. Ka see on mul hästi meeles. Elasin sel korral Hermann tänaval Tähtvere pargi juures. Ühel päeval septembri lõpupuole näen vene lennukeid lendamas üle selle pargi peaaegu puudutades puude latvu. Raadiost kuulsin, et nõutakse sõjaväe-baase Eestis. Nõudmine oli ulmatiivne ja aega anti 8 tundi. See sündmus ütles selgelt, mis meil oodata on. Pealegi algas kohe Eesti sakslaste minek Saksamaale. Need olid ängistavad silmapilgud. Oktoobris võisime näha isegi vene sõdureid läbi linna marssimas. Loomulik, et kõik see mõjus ka õppetöele, ehkki püüti töö juures unustada hädaohtu, mis Damoklese mõõgana meie peade kohal rippus.

Peatselt lahkusin Tartu Õpetajate Seminarist, kuna mind määrati koolinõunikuks Lääne-Harjumaale. Minu järglaseks sai ajaloo õpetaja M. Aul, alates 15. nov. 1939. a. Asusin kohe Harju Maavalitsuse juurde oma ülesande täitmisele. Säääl ei saanud ma kaua töötada, sest mind paigutati ümber Petserimaale. Ma ei nõustunud alguses sellega. Nüüd kutsus haridusminister prof. Kogermann mind oma jutule ja seletas mulle, et see on väga tähtis ülesanne. Senine Petserimaa koolinõunik hr. Viilup nõudnud ka vene koolides tugevat eesti keele oskust ja sattunud vastuollu vene koolide õpetajakonnaga. Baaside lepingust tingitult oli riiklikkudes huvides, et sinna ilmuks uus koolinõunik. Kuna mina ainukesena noorte koolinõunikude hulgas valdasin vabalt vene keelt, sest I maailmasõja ajal õppisin kaks aastat Petrogradi XII Gümnaasiumis, peeti mind sobivaks kandidaadiks Petserimaale. Andsin oma nõusoleku. Ministri juhtnõõride kohaselt ei olnud mul vaja erilist rõhku panna eesti keelele vene koolides ja neid külastades rääkida õpetajatega vene keelt.

Talv möödus seal rahulikult. Kevadel algas ärevus uuesti, kui Saksamaa vallutas Taa-
ni ja Norra ning hiljem mais Hollandi, Belgia. Kuidagi muutus õhkkond ärevaks. Önn
oli, et peatselt lõppes koolitöö. Palusin endale puhkust üheks kuuks, mille ka sain 15.
juunist kuni 15. juulini. Vaevalt sain jõuda oma perekonna juurde Järva-Jaani, kui kuul-
sime raadiost Nõukogude Liidu süüdistusi ja uue valitsuse (kommunistliku) loomise
nõudmist. Hiljem kuulsin, et uue valitsuse ülevõtmine oli olnud Petserimaal üsna äge.
Olin õnnelik, et ma ei olnud sellel ajal seal. Uus valitsus mind koolinõuniku kohalt ei
vabastanud ja pidin seega 15. juulil uuesti Petserisse minema. Mulle oli koolinõuniku
ülesannete täitmine sellise valitsuse juures äärmiselt ebameeldiv, kuid keegi ei tohtinud
oma kohalt lahkuda ilma vastava korralduseta, sest siis olid »rahvavaenlane» ja igaüks
teadis, mida see sõna tähendas.

Tartu Õpetajate Seminaris olid ka omad muudatused. Direktor Jaan Port tagan-
dati ametist ja tema asemele määrati direktoriks Jüri Parijõgi – meie tuntud noor-
sõnkirjanik. Nagu hiljem kuulsin, ta ei olevat tahtnud seda kohta vastu võtta, kuid
sel ajal ei olnud harilikul kodanikul palju midagi ütelda. Seminaris olid ka omad
kommunistid, kes oma nägu hästi oskasid varjata. Üks nendest oli saksa keele õpe-
taja Alice Habermann ja teine seminari sekretär Jannus. Alice Habermann juhtis Tar-
tu kommunistide demonstratsiooni 17. juunil ja oma kõnes sõimas president Päts'i
halbade sõnadega. Tema abikaasa, kes oli Tartu Ülikoolis vanemaks assistendiks, oli
teiseks juhtivaks kommunistiks. Huvitav, et ka dir. Port neid läbi ei näinud, kuna
nad olid suured sõbrad ja sageli külastasid teda. Habermannid olid optandid, kes
peale Vabadussõda Eestisse tulid.

Selleaegne Eesti noorus oli kasvatatud tugevas isamaalises vaimus ja neid oli raske
selliste sündmuste puhul vaos hoida. Ka Tartu Seminaris tekkisid rasked vastuolud
õpilaste endi vahel. Kommunistlike vaadetega noori olnud säääl vähe. Siiski nende ja
isamaalise vaatega õpilaste vahel tekkinud peaaegu lahinguid. Nende komnoorte tee-
ne olnud ka Parijõe vangistamine, kus ta koos teiste vangidega 8. juulil 1941. a. hu-
kati. Üldiselt peab au andma Tartu Seminari õpilaskonnale, sest nad jäid ustavaks
Eestile. Sel kevadel läks välja Seminari esimene lend.

Mul õnnestus 1940. a. lõpul end kuidagi lahti raptada koolinõuniku kohalt, eriti
selle tõttu, et minu perekond elas Tartus, kus lapsed käisid koolis. Sain väikese koha
Tartu Kommertsikooli ja endisesse Treffneri Gümnaasiumi. Olin säääl matemaatika õpe-
tajaks mittetäielikus keskkoolis (5 - 7 õppeaasta). Elasin Treffneri Gümnaasiumis üle
sünnimuse, mis pani käed värisema. Ühel vahetunnil tulid õpetajate tupp NKVD
mehed ja vangistasid säälsamas endise Narva Vene Gümnaasiumi direktori, kes oli
Treffneris matemaatika õpetajaks. Läksin küll järgmise tundi, kuid ei suutnud kui-

dagi tunnile pühenduda. Ma isegi ei mäleta, kuidas ma sellest tunnist üle sain või mis ma seal tegin.

Nüüd tulevad sündmused, mis on kõigil veel meeles. Koolid läksid suvepuhkusele laupäeval, 7. juunil. Tundsin sisemiselt erilist surutist ja ütlesin naisele, et kui lapsed koolist tulevad, sõidad sina nendega otsekohe Järva - Jaani, kus asus naisevanemate talu. Naine ei tahtnud sõita, vaid soovitas sinna minna jaanipäevaks. Ma jäin kindlalt oma otsuse juurde, pakkisin ise asjad ja viisin perekonna raudteejaama. Mul oli veel ühtteist korraldada ja et ajad olid ärevad, viisin oma hea raadio venna juurde Tallinna. Õöl vastu laupäeva arenesid kõige õnnetumad sündmused eesti rahvale suure küüditamise näol. Eesti keele õpetaja A. Vaigla küüditati koos perekonnaga. Nagu hiljem kuulsin, oleks mindki tabanud sama saatus, kui meid oleks kodust leitud. Peatselt algas sõda Saksamaaga. Sõprade hoiatuste ja mitmesuguste minule soodsate võimaluste tõttu pääsesin kommunistide haardest. 10. juulil vallutasid Tartu Omakaitse ja väikesed saksa sõjaväeüksused Tartu lõunapoolse linnaosa. Kui ma järgmisel päeval Vorbuse lähedal asuvast metsast väljusin, kohtasin teel Tartu poole minnes endist Tartu Õpetajate Seminari eesti keele õpetajat ja koolikirjanikku Mihkel Kampmaad (Kampmann). Läksime siis kahekesi koos. Saabudes raudteejaama lähedale nägime seda hävitustööd, mida tuli oli teinud. Suur osa maju Tiigi, Pepleri ja Kuperjanovi tänaval oli maha põlenud. Nende hulgas Mihkel Kampmaa oma maja, Seminari hoone Pepleri tänaval, Maarja kirik ja maja, kus mina elasin. Oli see mulle raske, veel raskem vanahärral näha oma elutöö kadu. Viibisin Tartus lühikest aega ning sõjarinde edasi liikudes läksin Järva - Jaani, kus leidsin oma pere tervena eest. Varandus oli läinud, kuid kõige suurem varandus — meie elud olid alles. Jäin oma perekonna juurde, sest Tartus ei olnud mul midagi enam teha.

Septembri lõpul külastasin kord Tallinnas Eesti Omavalitsust ja teatasin oma aadressi. Palusin teatada, kui mingisugune kool minu tööd peaks vajama. Oktoobri algul sain kirja, kus mind paluti kohe Haridusdirektoriumisse ilmuda. Seal teatas mulle Haridusosakonna juhataja Villem Altkoa, et olen määratud Tartu Õpetajate Seminari juhatajaks ja pean kohe Tartu sõitma. Anti ka veoauto aadress, mis kaubaga Tartu sõidab, ja 13. oktoobril 1941. a. jõudsin Tartu Õpetajate Seminari Laial tänaval, milline hoone oli terve. Sääll võttis mind kooliteenija (Härma) laia naeratusega vastu. Ta korraldas kohe magamisvõimaluse ja järgmisel päeval läksin Tartu Linnakoolivalitsusse. Ma ei olnud rahul minu määramisega ja teatasin Koolivalitsuse juhatajale, et ma palju meelsamini jääksin inspektoriks. Leian, et õige oleks hr. Portil sellele kohale asuda. Põhjusi mulle ei teatud, kuid öeldi, et J. Porti direktoriks ei määrata. Kui mina selle määramise tagasi lükkan, saab

selle koha keegi teine, kuid et mind olevat esitatud Seminari õpetajate üldsoovil. Rääkinud Seminari õpetajatega, andsin järgmisel päeval jaatava vastuse. Mind paluti nii kiiresti kui võimalik kool käima panna. Seega algas Tartu Õpetajate Seminaris uuesti õppetöö Saksa okupatsiooni päevil.

Suur osa seminari õpetajaid oli Tartus. Härra Vaigla asemele tuli hr. A. Kask, kes töötas ülikooli juures eesti keele lektorina. Saksa keele õpetajaks sai hr. F. Kibbermann, maateadus jäi August Lehele. Osa matemaatikatunde andis V. Pakkel, kuna matemaatika meetoodika läks A. Lehisele. Mina õpetasin pedagoogikat ja didaktikat seminari viimases klassis. Teiste ainete õpetajais muudatusi ei olnud. Harjutuskooli juhatajaks määrati senine harjutuskooli õpetaja Ain Nurk. Endist juhatajat K. Antoni sellele kohale ei kinnitatud. Põhjuseks oli tema vend, kes tuli ühes kommunistidega Venemaalt ja omas Eestis punaste aastal kõrge koha. Harjutuskooli teisteks õpetajateks olid K. Antoni abikaasa, Maret Tamm, prl. Marandi ja K. Ader. Osa tunde jäi seminari õpetajate kätte.

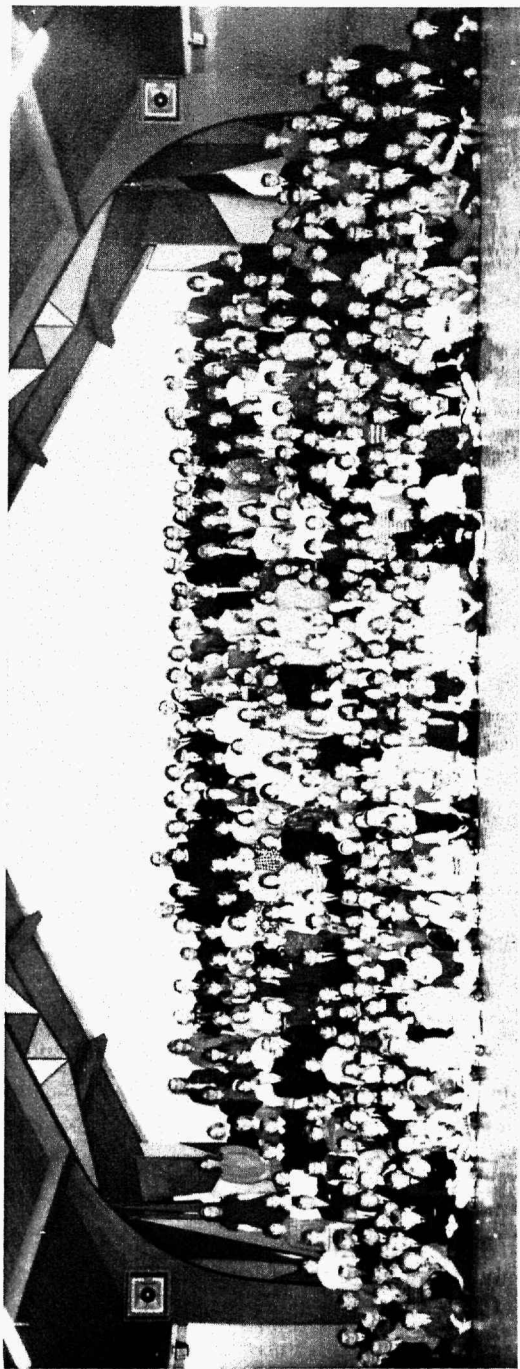
Õppetöö algas 28. oktoobril 1941. a. Seega kaotas kool kaks kuud 1941/42. õppeaastast. Eesti Omavalitsus, kellele kool allus, ei andnud mingeid juhtnööre õppekava kohta, mispärast kool jäi Eesti vabariigi-aegsete kavade juurde. Üldiselt võiks öelda, et koolil olid omas töös täiesti vabad käed. Kogu Saksa okupatsiooni ajal kooli ei revideeritud. Ainult kord külastas kooli Omavalitsuse juht H. Mäe, kuid sedagi väga lühikest aega. Jutuajamisel ütlesin, et kool töötab täielikult Eesti-aegsete kavade järele, ja tal ei olnud midagi selle vastu.

Mingit poliitilist survet meile ei avaldatud. Vabariigi aastapäevad peeti sama pidulikkusega nagu meie iseseisvuse päevil. Kõnedes toonitati, et ainult sõjaaeg takistab ajutiselt Eesti Vabariigi taastamist. Need aktused lõppesid Eesti hümni vaimustatud laulmisega. Mitte ühtegi saksa laulu ei lauldud sel ajal ja sellist nõudmist ei esitatudki. Seega võiks öelda, et Tartu Õpetajate Seminar töötas täpselt niisamuti nagu see toimus Eesti Vabariigi ajal. Muidugi raskusi oli ruumidega. Põleri tänava maja oli tuhaks muutunud ja meile teisi ruume ei antud. Ruumide küsimuse lahendasime sellega, et andsin kooli kasutada endisest direktori korterist saali ja ühe toa, millede aknad olid suunatud Laiale tänavale. Hoovipealse maja korraldasime selliselt, et saime säält kaks klassiruumi. Ka seminari teisel ja kolmandal korral oli ümberpaigutusi, nii et lõpuks mahutasime kõik klassid meile kasutada olevaisse ruumidesse. Esimesel Saksa okupatsiooni aastal olime sunnitud õppekava vähemolulisi osi kärpima, sest kaotasime siis kaks kuud õppeaega. 1942/43. õppeaasta oli üks parimaid. Õppetööd ei häirinud erilised sündmused, kui mitte arvestada üht pommitamist 1943. a. jaanuaris. Nähtavasti oli see üks-

ainus Nõukogude Liidu lennuk, mis õhtul peale kella 7 viskas pomme reastikku Laiale tänavale suunaga Vabadussillalt. Üks pomm langes Botaanika aeda, kus surmas prof. Lippmaa ühes perekonnaga. Nad olid istunud koos õhtulauas, kui pomm majja langes. Teine langes Laia ja Rüütli tänava nurgal asuvasse apteeki. Õnnkombel see ei lõhkenud, kuna sattus puuvillalattu. Kolmas üsna lähedale Seminari maja lõunapoolsele otsale, kus purustas ühe eramaja. Seminari kõik Laiale tänavale suunatud akende klaasid purunesid. Ma olin tütardega südalinna, kui pommid langesid. Kohale jõudes oli minu ehmatus suur. Seminari tugev tammepuust esiuks lamas treppidel, lubjatolmu ja klaasipuru kõikjal. Ronisin üle ukse ja tõttasin oma korterisse, et näha, kas abikaasa on terve. Tal oli keskkõrva põletik ja pea üleni mähistes. Tuli mulle vastu ja küsis, mis on juhtunud. Olin õnnelik, et pomm majja ei langenud. Teisel hommikul leidsime kolmanda korra klassidest külmunud maakamakaid, üks nendest isegi inimese pea suurune. Nähtavasti õhusurve oli suunatud kõrgemale, kuna midagi sellesarnast ei olnud teisel ega esimesel korral. Uks ja aknad parandati kahe päeva jooksul ja õppetöö võis jätkuda takistamatult. Enam pommitamisi sel aastal ei olnud.

Viimane, 1943/44. õppeaasta osutus halvemaks teistest. Nõukogude Liidu väed jõudsid 1944. a. jaanuaris Eesti piirideni, kuna saksa sõjariinne Leningradi all oli kokku varisenud. Selle kotti jäämist päästis ainult eesti pataljoni kangelaslik vastupanu major Rebase juhtimisel mitmekordselt ülekaalus olevale vaenlasele.

Veebruaris läks olukord eriti pinevaks, sest Piirisaare ja Meerapalu juures oli vaenlane üle Peipsi tulnud. Kardeti rünnakut Tartule. Õpetajad ja õpilased, kes olid Omakaitstes, pidid valvet pidama Tartu ümbruskonnas. See hädaoht likvideeriti major Riipalu eesti pataljoni poolt. Mõned päevad tagasi oli see pataljon jõudnud Neveli alt Tartu. Pataljonile kavatseti anda lühike puhkus Tartus, et siis edasi minna Narva kaitsele. Selles pataljonis oli üks kooliõpilaste kompanii. Minult küsiti, kas ma ei saaks seda kompaniid paigutada mõneks päevaks Seminari ruumidesse. Nõustusin otsekohe, sest siin oli tegemist kooliõpilastega. Õnneks oli kompaniil hea sõjavarustus – 88 mm õhu- ja tankitõrjekahurid. Juba esimesel Seminaris viibimise õhtul tuli minu juurde selle kompanii üks sõdur, tutvustas ennast, et on hr. Laupa poeg Järva - Jaanist ja soovib koju helistada. Kas ma ei lubaks temale telefoni tarvitamist. Lubasin kohe. Tundsime hr. Laupa't hästi, kes oli kaupmeheks Järva - Jaanis. Ta rääkis isaga sel õhtul ja ütles mulle, et kompanii väljub homme, kuid ei tea veel kuhu. Seesama kompanii saadeti Meerapalusse Peipsist ületulnud vaenlasele vastu. Juba esimese rünnakuga löödi kommunistid Peipsi taha, kuid seesama noormees, kes oma isaga eelmisel õhtul rääkis, oli saanud lahingus

Dir. O. Paas ei pannud oma pedagoogi-küünalt maapaos vaka alla, vaid pani selle särama Torontos, kus ta on 1959.a. alates eesri suurima täienduskooli juhatajaks. Pildil dir. O. Paas oma suure kooli-pere keskel 19. veebruaril 1968 E. V. 50. aastapäeva aktuse puhul.

surma. Isa viis ta oma kodukiriku kalmistule.

Vaenlane oli üle Peipsi visatud ja hädaoht Tartule esialgu kadunud, kuid sõjaringne oli lähedal. Pommirünnakuid veel ei olnud, kuid vaenlase lennukeid oli siin ja sääli näha ning kuulda. See kõik häiris õppetööd. Märtsi algul Tartu Linnakoolivalitsus soovitas vanematele lapsed maale viia, kui neil selleks võimalusi on. Sellele järgnesid Narva ja Tallinna rasked pommitamised ning Tartu sai sama saatuse osaliseks 24. märtsil. Õhtul hämarikus tuli esimene laine. Otsisime varju Seminari võlvitud keldris. Pommitamine kestis kaks tundi. Vahepeal toodi võlvi alla raskelt haavatud saksa valvesõdur, kes oli õuel veoautode juures valvel. Kell 11 õhtul tuli teine laine. Purustused ja kahjustused Tartus olid suured. Ka Seminari aknaruudud olid peaaegu kõik purustatud. Klaasikilde olid kõik kohad täis. Isegi hulk neist piano sisemuses. Kuidas need sinna said, on mulle arusaamatu. Oli selge, et sellises olukorras õppetöö jätkamine on võimatu ning järgmisel päeval sain Koolivalitsuselt korralduse koolitöö lõpetada ja õpilastele tunnistused kätte anda. Sellekohaselt anti õpilastele tunnistused 28. märtsil 1944. a. Kes vähegi sai, sõitis maale. Peale koolitunnistuste väljaandmist sõitsin ka mina Tartust ära. Koolihoone ja varandused jäid kooliteenija Härma hoole alla. Sellega võiksin oma lühikese ülevaate Tartu Õpetajate Seminari tegevusest 1937. kuni 1944. aastani lõpetada.

Härra Jaan Port ja harjutuskooli juhataja Karl Anton on vahepeal kodumaal surnud, mispärast lugesin oma kohuseks kirjeldada ka nendeaegset koolitööd.

Torontos 12. jaanuaril 1968.a.

Oskar Paas

End. Tartu Õpetajate Seminari juhataja

EESKUJU TARTU ÕPETAJATE SEMINARIST.

Kokkupuuted Tartu Õp. Seminariga algasid allakirjutanul üliõpilaspõlves, kui mitte arvestada endisi õpetajaid algkoolis, kes oma ettevalmistuse olid saanud Tartu Õp. Seminaris. Viimastest on lemmikõpetajana eriti meelde jäänud hr. M. Kindel Hiiumäe Kärkla algkoolist.

Lähemad kokkupuuted tekkisid ühenduses ülikooli didaktilis-metoodilise seminariga, milline kasvatusteaduse osas toimus Õp. Seminari direktor J. Tork'i juhatusel ja Seminari ruumides. Sellega käis koos tundide pealtkuulamine ja proovitundide andmine, mille tõttu võimaldus lähem tutvumine õpetajate, õpilaste ja koolis valitseva vaimuga. Sellest tutvumisest on päritud mulje, mis on sügava elamusena kogu eluajaks meelde jäänud.

Nimelt on allakirjutanul juba õpilaspõlves olnud probleemiks teatav pingeline vahekord, mis tavaliselt valitses koolis õpetajate ja õpilaste vahel. Olin unistanud sellest, et kool peaks kujunema paigaks, kus õpilane võiks tunda end sama muretuna ja kaitstuna nagu kodus, ega tarvitaks tal alati vaadata ringi, kas mõni õpetaja ei ole kuskil »luuramas», kellelt võib karta mõnda korraldust, hoiatust või märkust. Koolis tundus liiga palju ka-sarmu õhkkonda. Kuid see puudus Tartu Õp. Seminaris. Selles koolis leidsin, et seal valitses loomulik koostöö õhkkond õpilaste ja õpetajate vahel ja loomulik vastastikune käitumine, nagu inimene suhtub inimesse, kus puudub eelarvamustest tingitud pingeline hoiak. See oli meeldivaks elamuseks, kuna olin juba hakanud kahtlema, kas sellise õhkkonna loomine koolis on üldse võimalik. See elamus oli nii tugevaks tõukejõuks, et uuesti elustusid õpilaspõlve unistused, ning selle tõukel püüdsin hiljem õpetajana ja kooli-juhatajana samasugust eelarvamusteta ja pingevaba õhkkonda luua Tallinna Õpetajate Seminaris ja Tallinna Pedagoogiumis. Kuivõrd see õnnestus, jäägu tolleaegsete kaastööliste ja õpilaste otsustada, kuid eeskuju selleks oli andnud Tartu Õpetajate Seminar.

Allakirjutanul ei ole teada, millise nimetuse all ja milliste eesmärkidega töötab Tartu Õp. Seminar praegu ikestatud kodumaal, kuid loodame, et see kool, olles uhke oma mineviku traditsioonidele ja vaatamata pealesurutud võõrastele ideoloogiatele, suudab alles hoida eesti rahvusluse tulukest, nagu ta seda on suutnud minevikus kord raskeis, kord soodsais oludes.

Selles lootuses ja paremate päevade ootuses õnnitlen juubilarit tema 140.a. juubeli puhul!

Mart Meiusi

(Sydney)

End. Tallinna Õpetajate Seminari
ja Pedagoogiumi direktor

RAKVERE ÕPETAJATE SEMINAR'ilt **TÕS'ile tugev käepigistus**

Ajaratas veereb peatamatult ja me oleme ainult selle protsessi ajalised tunnistajad ruumis. Aastaid hiljem võime seega ajaloo allikaist ammutada informatsiooni selle kohta, mis on toimunud enne meid. Ja tõepoolest, on huvitav ja eriliselt ka vajalik jälgida ja uurida neid andmeid, mis on olnud olulised meie rahvale ja meie rahvuskultuurile tema arengus ja edus lähemas ja kaugemas minevikus.

On seepärast ka täiesti õigustatud Tartu Õpetajate Seminari 140.a. juubeli puhul eriliselt pühendatud tähelepanu ja tunnustus käesoleva »Bülletääni» näol. Kuigi käesolevate ridade kirjutaja ei kuulu mitte Tartu Seminari lõpetajate ega õpetajate hulka, on tal siiski olnud küllaltki tihedaid sidemeid nimetatud õppeasutusega Rakvere Seminari kaudu, kus õppisin kuus aastat.

Virumaa ja Tartumaa olid ju naaber-maakonnad. Meil oli palju ühist piiri. Seega oli ka Tartu Seminar nagu muutunud meie hääks naabriks, kellega läbikäimine oli tihe ja vahekord sõbralik. Neid sidemeid aitas omakorda tugevamaks teha asjaolu, et üks Tartu Seminari esimestest direktoreist oli Voldemar Raam, kes hiljem asus Rakvere Seminari direktori kohale, ning kes peale selle sulgemist 1932.a. jällegi üle viidi Tartu Seminari direktoriks.

Samuti töötas ka teine, kauaaegne direktor Juhan Tork Rakveres gümnaasiumi direktorina ja oli seega nagu oma mees. Kuna viimase alatiseks suvituskohaks oli Rutja, Rakverele üks lähedasemaid kauneid randu, siis oli temagi jäänud virulastele truuks.

Meie, virumaalased, olime loomulikult vaesemad selle sõna materjaalses mõttes. Meie seminari asukohtki ei olnud mitte nii kuulsas linnas, nagu oli seda Tartu – vana tunnustatud ülikooli linn. Aga meil – seminarlastel – oli kõikidel siiski midagi ühist, vaatamata sellele, millise seminari õpilane sa olid. Nagu ma õieti mäletan, seminari õpilasi kutsuti algul kasvandikeks. Ei saanud tol ajal nagu õieti sellest aru. Kuidas saad sa olla kasvandikuks, kui sul oma isa ja ema veel elus on ja kui nad omalt poolt kõik teevad, et sa korralikult üles kasvaksid ja hääks inimeseks saaksid?

Nüüd, 40 aastat hiljem, saan sellest aru. Selles sõnas peitub see filosoofiline alus, millele meil seminaride töö baseerus. Ja see oli: kaalutletud ja plaanikindel tasakaal õppetöö ja kasvatusetöö vahel. Seminar mitte ainult ei õpetanud, vaid ta kasvatas ja tagantjärele võin seda julgusega ütelda, et see oli prevaaleeriva tähtsusega.

Õpetajate seminari astuti mitte ainult seetõttu, et puudusid materjaalsed võimalused üldhariduslikus keskkoolis edasiõppimiseks ja siis ülikoolis õpingute jätkamiseks (kuigi see muidugi ka paljudel nii oli), vaid sinna mindi kutsumuse pärast. See kutsumus asus sinu oma *südames*. Sa tundsid, et sa võid midagi tagasi anda sellele ühiskonnale, kuhu sa kuulud ja selleks jäi üle vaid ainult üks tee – sama ühiskonda teinendada oma parimaga. Saada tunglakandjaks, et seda tungalt kandes vapralt ridades seista ja sitke olla – maale *soolaks*.

Milline suur kutsumus, aga veelgi suurem vastutus selle kutsumuse tegelikul teostamisel!

Meie, rakverelased, tihti kadestasime tartlasi, sest meil puudusid need kaunid Taa-linna võlud ja isegi need kultuurikoldded, mis sealsetel seminaristidel olid käepärast.

Aga meil oli ka palju, mida neil ei olnud. Meil oli nagu omaette »valge linn», täiesti eemal linna kärast ja mürast, suured kaunid ehitused, omaette aia ja spordiplatsiga, roheline lehtmetsaga tagaplaanil. See – meie Alma Mater – omal ajal kogu laia Venemaa kaunemaid ehitisi, oli saanud meie vaimseks koduks. Hommikul kella kaheksast peale kuni hilisõhtuni võisid sa näha seda suurt valgustatud majade plokki täis hoogsat tegevust, kus igaühel oli oma huvide kohaselt rohkem organiseeritud isetegevust kui sa teha suutsid. Ja seda tehti ühiselt nii õpilaste kui õpetajate poolt. Mainiksin siin laulukoore, orkestreid, näiterühma, kunstilisi isetegevuslikke ringe, spordigrupid, õpilaskonna (meil nimetati seda Koolkonnaks, millel oli oma parlamendi eeskujul valitud esinduse funktsioonid) üritused ja terve rida teisi, teadusliku õppetöö kõrval.

See tegevus tegigi meid kasvandikeks – ükskõik millises seminaris ka meie olime õppinud. Ei olnud oluline, kas see isetegevuslik ja vaimselt kujundav protsess toimus Rakvere linna karjamaa veerel, Tartus Pepleri või Laial tänaval, Uuemõisa kaunis pargis, Tallinna Laia tänava kitsas hoones või Võrus turuplatsiäärsel tagasihoidlikus majakeses – seesama vaimutuli põles neis kõikides. Seesama idealistlik elukäsitlus vormis su isiksust. Reformlikud ideed ja ajakohased voolud kasvatuses ja õppetöös alal leidsid huvitavat rakendamist praktiliste katsetamiste näol. Ja kui tuli aeg astuda ellu, siis olid sa nagu võitleja, kes ei kohku raskuste ees.

Aga ma ütleksin veelgi rohkem. See asjaolu, et iga seminari juures asus ka harjutuskool (algkool), kus meil tuli juba üsna varakult (4. kl.) hakata hospiteerima ja hiljem õpetama näite- ja proovitundide näol, oli ülima tähtsusega nii pedagoogiliste kui ka psühholoogiliste vaatluste tegemisel kui ka lapse hingeelu mõistmisel. Siin oligi seminaride tugevus õpetajate ettevalmistamisel. Teooria ja praktika olid käsikäes. Õppekava oli väga avar, õpetajate metoodiline teadmiste tagavara oli üllatuslikult ulatuslik ja mis peaasi, nad ei takerdanud tardunult vana asja küljes, vaid olid valmis otsima – koos meiega. Probleemi sisu ja ulatus olid neile perspektiiviks nende töö kujundamisel ja kavandamisel. Egas muidu seminaride õppejõudude valik ei toimunud läbi nii mitme sõela.

Kui tagantjärele võrrelda kõike seda mõne suurmaa õppejõudude ettevalmistamise asutusega, siis on nagu veidikese kahju, et kõik see, millega meie tegelesime juba 40 aasta eest, leiab märkimist alles nüüd. Üldõpetuslikud ideed, daltoni-plaanil põhjenev koolikorraldus, eriainetes klassiruumid, kooliühiskonna organiseerimine, projektmeetodid jne. Mis aga kõige huvitavam, didaktikat üldse ei õpetata, samuti ka mitte loogikat, sest eeldatakse, et need piiravad õpetaja algatusvõimet individuaalsete õppemeetodite avastamisel! Käesolevate ridade kirjutajal on tegemist tulnud teha paljude maade hariduslike probleemidega viimaste aastate jooksul.

Neid ridu kirjutades võin seega uhkustundega tagasi vaadata sellele vaimsele panu-

sele, mida Eesti seminar andis oma kasvandikele. Olgugi et peale mitmekordset ülikooli lõpetamist oled omandanud teissuguseid kogemusi ja faktilisi teadmisi, isiksuse vormimisel ja karakteri kujundamisel kui ka eruditsiooniks vajalike põhiliste elementide kristalliseerimisel ei saanud ükski teine asutus anda rohkem kui andis seda meie seminar. Ta kujundas inimest, suunas su eriharrastust, karastas su töötahet, pani aga ka armastama ligemist — kristliku ühiskonna liikmena.

Tartu Seminar oli vanim. Tema andis meile ka suurema osa meie koolideinspektoreist, nimekaist koolijuhatajaist rääkimata, samuti aga ka autoreid paljudele kooliõpikutele. Ta andis ka kunstnikke, muusikamehi, koorijuhte, sõjaväelasi, arste, ülikooliõppejõude jne. Sama võiksime ka teiste seminaride kohta ütelda, kuigi vähesemal määral, sest nende tegutsemise aeg oli suhteliselt väiksem.

Aga nad kõik andsid selle tulukese, mille kaudu meie noortesse istutati sealt tulnud õpetajate kaudu töötahet ja armastust kodumaa ja tema rahva avstu. Ja ma olen kindel, et see tuluke põleb edasi, ükskõik kus selle soojusest osasaajad praegu asuvad.

Pean oma meeldivaks kohustuseks nende ridade kaudu tervitada TÕS tema juubeli puhul Rakvere Õp. Seminari nimel ja soovida tema endistele õpilastele tervist, jõudu ja edu nii isiklikus elus kui ka ühiseis püüdlusis sama missiooni teenistuses, suuremal või väiksemal määral — kuidas olud seda võimaldavad.

Lõpetan esimeste ridadega Rakvere Seminari lipulaulust:

»Tungal kätte ruttu võtke, seiske vapralt ridades.

Eesti rahvas ole sitke, õnne leiad võideldes!»

See Hannikainen'i poolt viisistatud laul kajagu täna meie kõikide südameis, sest selles on peidet meie kutsumus ja aated!

Enn Saluveer
(Cambridge, Inglismaal)

MÄLESTUSI VENEAEGSEST TARTU ÕPETAJATE SEMINARIST

Õppisin Tartu Õpetajate Seminaris ajajärgul 1895—1899. See oli venestamise hooaeg. Õppeasutuse ülim siht oli vene keel ja vene meel. See andis ennast tunda igal sammul. Õppeainete hulgas oli vene keel esikohal. Õpilaste omavaheline kõnekeel oli sunduslikult vene keel. Kõik teised keeled olid keelatud. Selle järele valvas korrapidaja. Keelest üleastujaid karistati nurgasseismisega ja trahvitööga. Ka mõjus see vene keele hinnangule tunnistusel. Ettevalmistusklassis tekitas see nõue raskusi, sest keeleoskus oli alles puudulik. Kuid sellest raskusest saadi üle sellega, et tarvitati vene ja eesti keele

Märt Ulk, pildistatud 16.2.1968.
Kauaaegne Järvamaa koolinõunik.
Praegu 88-aastane ja tõenäoliselt
vanim Tartu seminarist vabas maailmas.

segu, või ka sõnasõnalist tõlget. Eesti keeles õpetati usuõpetust luteriusulistele, kuid õigeusulistel oli see vene keeles. Peale selle oli kaks eesti keele tundi nädalas. Kõik teised õppeained olid vene keeles. Luterlaste igapäevane hommikupalve oli ka eesti keeles.

Koolil oli 4 klassi: ettevalmistusklass, I, II ja III klass. Ettevalmistus- ja I klass käsitlesid üldhariduslikke aineid, II ja III klassis tulid juurde kutseainelised alad: pedagoogika, üksikute õppeainete meetodika, proovitunnid ja tegelik õppetöö seminari algkoolis. Proovitundidel viibisid III klassi õpilased ja üks õpetaja pealtkuulajatena; sellele järgnes tunni arutus, mida juhatas tunnis viibinud õpetaja. Seal toodi ette tunni head ja vead. Peale selle III klassi õpilased praktiseerisid õppetöös saamas algkoolis, millel oli 3 klassi. Peamiseks õppeaineks algkoolis oli samuti vene keel.

Eestikeelsete raamatute ja ajalehtede lugemine oli keelatud. Siiski tehti seda salaja. Eriti loeti toleaeegseid ajalehti »Postimees» ja »Olevik».

Seminari direktoriks oli hr. Serkoff, endine gümnaasiumi õpetaja, tagasihoidlik mees vähese jutuga. Ta õpetas pedagoogikat II ja III klassis. Vene keele õpetajaks oli hr. Schatalov. Ta oli Suur-Vene entusiast ja ülistas Venemaad ja rahvast, samuti kirjandust üle kõige. Käitumine õpilastega oli kaunis üleolev. Kui õpilase vastus tema küsimusele ei vastanud nõuetele, siis oli tema harilik reaktsioon: »Loll, istu kohale!» Kuid teda määrati rahvakoolide inspektoriks ühte meie maakonda, kui ma olin II klassis. Tema asemele tuli hr. Stoläroff, kes oli peenekombeline noorhärä ja ühtlasi huvitav ja asjalik õpetaja. — Ajaloo ja maateaduse õpetajaks oli hr. Prostakoff, huvitav ja andekas õpetaja. See oli mees väga suurte teadmistega, oma vaba aja saatis ta mööda raamatulugemisega. Omavahel nimetasime teda kõndivaks entsüklopeediaks. Matemaatika õpetajaks oli hr. Thomson, rahvuselt sakslane, mis andis ennast tunda tema vene keele hääldamises. Tema õpetas ka laulmist ja muusikateooriat. —

Lauluõpetamiseks algkoolis peab õpetaja oskama mängida mõnda mänguriista, harilikult viiulit või orelit. Selleks otstarbeks olid viiulitunnid, neid juhatas hr. Linnamägi. Vabatahtlikult võis õppida klaverimängu, selleks otstarbeks olid harjutuskoolis mõned klaverid, kus soovivad võisid harjutada pärast tunde. — Ettevalmistusklassi õpetajaks oli hr. Troitsky, kõigiti korralik pedagoog.

Õppetöö oli enne lõunat, pärast lõunat oli tundide ettevalmistus, viiulimängu harjutused, lugemine jne. Lühike aeg pärast lõunat oli vaba linnaminekuks, muul ajal oli väljaminek võimalik eriloal.

Uute õpilaste vastuvõtmine ettevalmistusklassi toimus sügisel. Selleks korraldati võistluseksamid vene keeles. Tung seminari oli suur. Eksamile ilmus harilikult umb. 60–70 kihelkonna- ja ministeeriumikooli lõpetajat, kuid vastu võeti umb. 30 õpilast! Selle põhjuseks oli asjaolu, et enamik õpilasi seminaris, nimelt paremad, õppisid riigi kulul, nad elasid seminari internaadis, kus kõik elutarvidused olid tasuta. Tingimuseks oli ainult, et nad pärast seminari lõpetamist pidid olema mõni aeg õpetajateks. Sel vaesel ajal oli see väga suur soodustus hariduse saamiseks. Osa õpilasi, kes õppisid omal kulul, maksid kooliraha 110 rubla aastas. Ettevalmistusklassi kasvandikud õppisid omal kulul, kuid järgmisel aastal sai enamik neist riigikulule, vastavalt edasijõudmisele. Teiste klasside õpilased olid peaaegu kõik riigi kulul.

Seminari neljakordne maja asus Laial tänaval. Ta oli sel ajal üks suurimaid ja nägusamaid maju Tartus. Seal olid klassiruumid, internaat ja direktori korter. Samas asus kõrvalhoone ja nägus jalutusplats. Väljaspool oli seminaril kooliaed, kus õpilased praktiseerisid aiatöös. Sealsamas asus seminari algkool, kus seminaristid praktiseerisid õppetöös ja kus toimusid proovitunnid.

Vaatamata venestamise ideele oli seminar meie maale ja rahvale väga tähtsaks ja kasulikuks õppeasutuseks. Ta andis korraliku üld- ja kutsehariduse õpilastele, kes muidu võib-olla oleksid jäänud ilma hariduseta. Ta andis ka hea vene keele oskuse, mis sel ajal oli väga tarviline igapäevases elus. Kõik ametiasutuste kirjalik asjaajamine toimus vene keeles, ametlik kõnekeel seal oli vene keel. Seltsielus tulid koosolekutel kavatsetavad kõned esitada politseile venekeelses tõlkes, samuti pidude programmid. Erilisi raskusi tekitas vene keel noortele sõduritele, kus väljaõpe toimus vene keeles. Korraldati vene keele kursused täiskasvanutele ja erikursused õpetajaile, kes selles keeles ei olnud päris kindlad. Selle slaavi päritoluga keele iseloom, grammatilised vormid ja hääldamine tegid õppimisel palju raskusi.

Kuid venestamise idee keele kaudu seminaris ei andnud tagajärgi. Minu teada ei ole keegi minu kaasõpilastest venestunud. Meie olime eestlased ja jäime selleks veel kindlamini.

Märt Ulk
(Montreal)

MÄLESTUSKILDE TARTU ÕPETAJATE SEMINARIST 1926 – 1932

Kuulun Tartu Õpetajate Seminari viimsesse lendu, kooli oma nime all, lõpetades selle 8. juunil 1932. Sügissemestril jätkas kool juba Tartu Pedagoogiumi nime all.

T.Õ.S. 140. aastapäeva puhul märtsis 1968 katsumeenutada üht-teist sellest tükikesest oma elus, kus mul oli õnneks 6 aastat kuuluda selle auväärse kooli perre aastail 1926 – 1932.

Mälestused Tartu Seminarist algavad juba sisseastumiseksamitega 1926.a. kevadel. Need kestsid 4 päeva. 140 soovijast võeti vastu 40. Olin üks neist õnneliketest. Eksamite ulatus ning põhjalikkus – prooviti kõigis aineis – laskis aimata seminari õppetöö põhjalikkust.

Koolitöö algas 2. septembril 1926 avaaktusega kogu Seminari perele – 40 »aravalitust» startis 6-aastast väga sisukat tööperioodi. Et meie lend pidi TÕS-i lõpulennuks osutama, polnud meil siis muidugi aimugi. Direktor Juhan Tork oma aktusekõnes pöördus eriti uustulnukate poole, toonitades õpetajate kui tulevase »maasoola» kasvatamise-õpetamise suurt tähtsust ja lootes meie kõigi täit tööpanust. Olime väljavalitud eliit, ja meilt oodati-nõuti palju. Seminari vaim leidis erilist allakriipsutamist: vähe käske-keeldusid, meid usaldatakse, aga meilt oodatakse ka kohuse- ning vastutustundelist käitumist ja õppimist nii koolis kui ka väljaspool kooli.

Saalist klassiruumi siirdunud, jätkab klassijuhataja Jaan Port informatsioonide jagamisega õpikute ja muude koolitarvete ja õpetajate ja tunnikava osas. Juba esimesel koolipäeval läheb lahti kibedaks pruugitud raamatute ostmiseks nii eelmise kursuse õpilasil (nüüdne 2. klass) kui ka antikvariatidest.

Mõne päeva jooksul olid uustulnukad saanud igaüks endale ka ühe hooldaja »ema» või »isa», kelleks oli üks vanem õpilane kooli 5. - 6. klassist,

kelle poole võisime pöörduda ja nõu küsida, kui vaja. Ja vajadusi selleks juba leidsid.

Õppetöö TÕS-is toimus neljas paigas: 1) Pepleri t. 13, kahekordne kollane puumaja Maarja kiriku lähedal, kus toimus suur osa õppetööst. 2) Laia tän. 28, kus asusid Seminari algkool, füüsikakabinett, käsitööruumid ja internaat. 3) Saksa Turnvereini võimla Laial tän. Emajõe lähedal ja 4) Seminari aed Narva maanteel (Uspenski kiriku lähedal) Pimedate kooli juures, kus toimus aiatöö vanemate klasside õpilasil. Meenub sagedane kiirmars, koguni jooksmine, vahetundidel Pepleri tänavalt üle Toomemäe Laiale tänavale. Eriti kiire oli, kui taheti 10 minutiga võimlasse jõuda ja ümberrietatult saalis õigel ajal kohal olla. Võimlemisõpetajaks oli tuntud sportlane Gustav Kalkun, tol korral Eesti rekordihoidja kettaheitel, mille üle ka meil õpilastel oli põhjust uhke olla. Hiljem kui Kalkun Schweitsi kehalise kasvatuse ülikooli juurde läks, tuli uueks võimlemisõpetajaks Naistekliiniku arst dr. Ernst Säga, hea riistvõimleja.

Seoses jooksuga üle Toomemäe Laia tän. võimlasse meenub üks kurb lugu 1. kooliaastal: kaasõpilane Hilda Veidenbaum haigestus külmetuse tagajärjel, sai peaaugkelmepõletiku ja suri. Selle kurva juhtumi järele keelati jooksmine üle Toomemäe ja »jooksuvahetundi» pikendati 5 min. võrra.

Seminari peahoones (Pepleri tän. 13) käis vilgas tegevus päevad läbi kuni hilja õhtuni. Õhtupoolne tegevus oli järgmine: võrkpallitunnid (Seminari võrkpallimeeskond tuli paaril korral koguni Tartu keskkoolide meistriks), kooli sümfooniaorkestri harjutused (tavaliselt kord nädalas) õp. Aug. Kiiss' i juhatusel, viiuli ettemängutunnid (vabatahtlik aine), klaveri ja orelharmooniumi harjutustunnid, sest ainult vähestel õpilastel oli kodus niisugune instru-

ment olemas (kohustuslik õppeaine), malemängu treening ja võistlused, ping-pongi harjutused ja võistlused (mis aga hiljem dir. Torgi poolt ära keelati kui hasartmäng), vahetevahel ka näiteringi harjutused, laulu- ja instrumentaalansamblid (koolilipidude, klassiõhtute, aktuste jne. eel), tantsukursused jne. Ka väikene kooliõu leidis alati kasutamist – soojal ajal käis seal pallimäng, kaugus- ja kõrgushüppamine ja talvel uisutamine.

Lugemistoas, kus leidis ajalehti, ajakirju ja raamatuid, leidis muidugi alati rahvast: seal loeti ja arutleti-vaieldi omavahel. Oma seinajalehte koostati ja loeti usinasti. Muide ka keskkoolide vahelistest kõne- ja kirjandivõistlustest võeti edukalt osa.

Kui lisame ülalmainitud intensiivsele õppetegevusele ning arvukaile vabaharrastustele veel tavalist õppetööd rikastavad sagedased õppekäigid väga asjatundlike õpetajate juhtimisel – näit. Botaanika aeda, Zooloogia muuseumisse, Raadi parki ja muuseumisse, Aruküla koobastesse, Tähetorni, »Postimehe» toimetusse ja trükikotta, Ülikooli raamatukogusse, Pallase kunstikooli kunstinäitustele jne.; võimalust odavate õpilaspäasmetega külastada »Vanemuise» teatrietendusi ja kontserte, sa-

muti osavõtt kirikukontsertidest, oratooriumidest, pidulikkudest jumalateenistustest, teaduslikest ettekandeist jne; iga-aastased ekskursioonid: Vapramäe, Ahja-Taevaskoja, Võru-Haanja, Rakvere-Ontika ning reis Soome 1932.a. juunis – siis võin küll julgesti väita, et TÕS pakkus oma kasvandikele ülirohkesti võimalusi nii vaimseks kui füüsiliseks enesearendamiseks. Ja neid võimalusi kasutati niipalju kui suudeti. Usun, et see oli õige õpetamise ning kasvatamise meetod, õige töökoor – learning by doing! – »maasoolä» ettevalmistamisel tema mitmekülgele ülesandele nii koolis kui ka väljaspool kooli. See andis meile ka tubli rahvusliku kasvatuse. See oli ehtne Seminari töövaim, millele võisime uhked olla.

Hulk mälestuspildikesi kerkib silmade ette, kui sellele ilusale ja sisurikkale ajajärgule oma elus tagasi vaadata – kaasõpilastest, õpetajast, episoode õppetundidest ning paljudest ühisharrastustest, aga ei mahu siinse lühiartikli raamidesse neid pildikesi luubi alla võtta.

Puudutaksin siiski lühidalt TÕS-i 100-aasta juubeli pühitsemist märtsis 1928, mis toimus väga suurejooneliselt. Ettevalmistustega alustati juba 1927. a. sügisel nii muusikalise kava (koorilaulud, ansamblid, orkestripalad jne.)

Dir. Juhan Tork oma seminaripere keskel 1930. a. kevadel.

kui ka koolinäituse osas. Matemaatika õpetaja Karl Veski laskis meil (2. kl. õpil.) planimeetria vihikuis kõik joonestused ja ülesannete lahendused mitmevärviliste tuššidega teha. Eri vihikud tulid eri värvi kaanepaberiga varustada, etiketid ehtekirjas kirjutada jne. Töövihikute osa andis näitusel suurepärase läbilõike Seminari tööst. Muidugi olid näitusel esitatud ka joonised, käsitööd, mitmesugused statistilised ülevaated ja palju muud.

Juubelpidustused koos suurnäitusega kestsid mitu päeva. Peetri kirikus toimus pidulik jumalateenistus, kus jutlustasid haridusminister Jaan Lattik ja piiskop J. Kukk. Kaastegev oli veel Peetri kog. õpetaja praost Rutupõld, kes oli ka Seminari usuõpetajaks. Pidulik kontsertaktus toimus »Vanemuises», kus juubilarile suure tervituskõne pidas riigivanem Jaan Tõnisson. Tervitajaid oli muidugi palju. »Vanemuises» toimus ka suur piduõhtu paljude prominentsete külaliste osavõtul. Näidendina esitati H. Raudsepa »Jumala-ema pildi selja taga», kus esile toodi koomilisi pildikesi vana veneaegse Seminari elust. Meenub ka pikem lavatants Schuberti militäärmarsi-helide saatel, taustaks Seminari vil. R. Peerna müstilisel toredad lavadekoratsioonid. Muide, mitmed Seminari vilistlased olid pidustustel kaastegevad, ning muusikalises osas oli vilistlasi heliloojaid rohkesti esindatud (nimed on ununenud).

Allpool veel pisut õpetajaist ja viimse lennu õpilasist. Õp. Porti lahkumisel Seminari õpetajaskonnast sai meie lend 2. klassis endale uueks klassijuhatajaks endise Seminari insp. E. Jaanvärgi, kes oli ka meie saksa keele õpetajaks. Klassijuhatajana hoidis härra Jaanvärk klassiga tihedat kontakti nii otseselt kui klassi enda poolt valitud klassivanema kaudu. Klassivanemaiks olid 1. klassis Endel Prima, edasi kuni lõpuni Arnold Päts. Kontaktiks klassijuhatajaga ja omavahel pakkusid häid võimalusi klassiõhtud segaeeskava ning seltskondlike mängudega. Härra Jaanvärk ise oli hea mängude organiseerija ja klaverimängija. Paa-

ril korral oli klass tema juures kodus kohvil. Meelde jäänud on ka rida härra Jaanvärgi poolt koos klassi spordijuhiga organiseeritud ühiseid õhtupoolseid kelgusõite Toomemäel (Kassi-Toomel Katoliku kiriku lähedal). Kelke ja uiske sai tasuta laenata koolist.

Oli otstarbekohane, et Seminaris kui segakoolis oli naisinspektor: inspektriiss Marta Kaasik, üks kooli kolmest muusikaõpetajast. Tema poole võisid naisõpilased vajaduse korral oma muredega pöörduda (elab nüüd Ameerikas).

Meie klassi õpilaste arv oli vahepeal vähenenud surma, haiguste, sõjaväeteenistusse mineku või muude põhjuste tõttu. Võru Seminari koondamisel 1930 saime sealt lisaks 5. klassi tervelt 8 uut »võrulast», 2 tütarlast ning 6 poeglast. Need olid: Irene Maasikoy, Erna Võsu, Felix Just (= hiljem Toivo Kaldma), Hugo Leis, Elmar Lepp, Heinrich Mark, Vladimir Polonsky ja Erich (?) Vosmi. Veel saime juurde Viljandi gümn. lõpetanu Aina Siilatsi pluss sõjaväeteenistusest vabanenud 2 endist Tartu seminaristi: Oskar Pehk ja August Villemson (= Aat Valgma). Niisiis meie lend 5. klassis oli tublisti uuendatud koosseisus paisunud uuesti suurklassiks oma 37 õpilasega. Neist Arved Kansvei (Kalvo) läks kevadel 1931 sõjaväeteenistusse ning lõpetas 1933. a. Tartu Pedagoogiumis. Ülejäänud 36 õpilast lõpetasid TÕS-i 8. juunil 1932. Neist 36-st on praegu Rootsisis Heinrich Mark ja allakirjutanu, Põhja-Ameerikas Marta Luik, Toivo Kaldma ja Eduard Kriis. Teiste kohta puuduvad andmed.

Olen eespool möödaminnes nimetanud väga elavat ning mitmepalgelist isetegevust Seminari õpilasperes (muusika, sport, male, näiteering, seinaleht jne.), mis toimus vastavate eriringide raames. Kogu õpilaskonda esindas üldkoosolekul valitud õpilaskonna juhatus õpilasvanemaga eesotsas. Igal klassil oli muidugi oma juhatus klassivanemaga eesotsas, ning samuti mitmesugused osakonnad ja toimkon-

T.Õ.S-i laulukoor 1932. a. kevadpoolaastal kontserdi puhul Pauluse kirikus. Pildistatud seminari saalis Pepleri tän. Ees keskel solist hr. Põlde, Marta Kaasik ja seminari lauluõpetaja Kärt.

nad klassi oma ürituste organiseerimiseks, ja esindajad kogu õpilaskonda hõlmavais vastavais eri ringides ja toimekondades. – Väga populaarne õpilasvanem oli Vold. Kliimand, kes oli kaks perioodi »vallavanemaks», 1926 – 1928, olles siis 5. ja 6. klassi õpilane. Suur laulu- ja muusikamees (hiljem Tartu Pauluse koguduse organist), kes oli ka õpilaskoori juhataja Seminari muusikaõpetajast koorijuhhi J. Kärti kõrval. Tema järgi oli õpilaskoori „hiks kolm aastat ksv! Leo Virkhaus (org. ja helilooja USA-s).

Meenub terve rida kaasvõitlejaid mitmetest klassidest, nii õpilaskonna esindajaid kui teisi, keda kõiki on võimatu siinkohal loetleda. Viimne TÕS-i õpilasvanem, samal ajal ka Tartu keskkoolide koondise juhatuse esimees, oli Heinrich Mark, nüüd tuntud rahvuslik võitleja Stokholmis.

Lõpuks veel paar sõna väga huvitavast Soome-reisust 1932. a. juunis pärast Seminari lõpetamist. Sellest reisust võtsid osa TÕS-i viimne lend, Haapsalu Seminari viimne lend ning Lääne- ja Saaremaa õpetajaid, ca 140-pealine pere. Startisime Rohuküllast laevaga »Gustav»,

mis oli tervelt meie käsutuses. Vahepeatus Hangös, siis mõnepäevane peatus Turus, kus olime sealse Soome seminari külalisteks. Tutvumine linnaga ja tore bussidega väljasõit Tammela järvede piirkonda, ringsõidul ka tutvunemine ühe soome suurataluga. Turust tagasiteel peatus Kultarannal presidendi suvelossi juures, kus president Svinhufvud abikaasaga lossi palkoniilt meile sooja hõimujuttu pidas, ning meie soomekeelemehed, reisujuhhi Herman Rajamaa (Haapsalu Seminarist) ja Villem Altoa (TÕS), neile meiepoolsed hõimuteriitused üle andsid. See reis andis meile kõigile hulga ilusaid ja kustumatuid mälestusi.

Lõpuks: Sooviksin sooja käepigistusega südamilikult tänada kõiki oma TÕS-i õpetajaid, ükskõik kus kohal maailmas keegi neist praegu viibib. Mitmed neist on manalasse varisenud, aga nende õpetlikud sõnad helisevad ikka kõrvus. Näit.: Mihkel Kampmaa – iga inimese kohus on oma ligimest ja rahvast oma parimate võimete kohaselt teenida. Praost G. Ruttupõld – tähtsam kui teoloogilised või kausaalsed Jumala olemasolu tõestamise katsed, on alati püüda jääda inimeseks. E. Jaanvärk andis kooli lõpupäeval kaasa eluteele moto –

olge väikesed, aga siiski suured! Püüame, armas manalasse varisenud klassijuhataja. Villem Altoa – väärtuslik kirjandus sisaldab alati midagi üldinimlikku, midagi sügavat ning püsivat, üldkehtivat. Otsigem seda! Eriti südamlik tänu auväärsele dir. Juhan Torgile kaugel Uus-Meremaal. Oma pedagoogika-psühholoogia-filosoofia tundides suutsid Sa meie südameisse nii palju väärtuslikku ja püsivat istutada. Meenuvad Su sõnad

– inimhinge väärtuslikum osa on alatine tööotsija. Tööd on relatiivsed, tööotsimine aga inimese pärisosa. Immanuel Kanti kategooriline imperatiiv olgu üheks meie elu juhtmotiiviks.

Per aspera ad astra!

Robert Nugin
(Österbymo, Rootsi)

VÕRU SEMINARIST TARTU SEMINARI

See on kõik nüüd nagu muinasjutt. Eriti veel sellepärast, et mul ei ole käepärast mingisuguseid faktilisi andmeid Võru Õpetajate Seminari likvideerimise ja selle pere laialipillutamise kohta. 1930. a. kevadel koolitöö lõpul Võru Õpetajate Seminari päikeseküllasesse aulasse kogunedes oli aga kõigile selge, et see ei ole mitte ainult koolitöö lõpuaktus, vaid kooli enese lõpuaktus. Haridusministeeriumi seisukoht kooli likvideerimise kohta oli lõplik, kuigi selle eel olid Võru seltskondlikud organisatsioonid ja juhtivad isikud valjult protesteerinud Seminari sulgemise vastu. Võrus valitsevat üldist kibestust kajastas kohalik ajaleht, kus kooli likvideerimist sarkastiliselt võrreldi sipelgapesa lõhkumisega ülbe karjapoisi poolt. Kuid otsus jäi otsuseks ja kogu kooli pere pidi otsima edasiõppimise ja edasitöötamise võimalusi teistes koolides, õpilased muidugi teistes seminarides.

Võru Õpetajate Seminari õpilastest ja õpetajatest rääkides kasutan teadlikult mõistet »kooli pere«, sest see väljend kajastab paremini seda vaimu, mis VÕS-s valitses. See oli ühise pere vaim, kus pereisaks oli kõigi poolt armastatud ja austatud direktor Johannes Käis. Direktor Käis ei saavutanud autoriteeti mitte autoritaarsete võimuvahenditega, vaid oma

pedagoogi-geeniusega. Individuaalne tööviis ja teised kooliuuenduslikud meetodid ja õppevahendid olid direktor Käisi algatusel ja õhutusel Võru Õpetajate Seminaris ulatuslikumalt rakendamist leidnud kui üheski teises Eesti koolis. See teadmine ja sellise kooliuuendusliku töö tulemused olid nii kooli õpetajatesse kui ka õpilastesse sisendanud teatud uhkuse tunde, kuid ka kokkukuuluvustunde ja vastastikuse usalduse õpilaskonna ja õpetajate vahel. VÕS-i õpilased kasvatati varakult teadlikeks oma tulevase õpetajakutse vastutust rikkast ülesandest. Selletõttu võiksime öelda, et õpilaskonna kutseteadlikule vaimsusele lisandus üsna ulatuslikult ka teatud sotsiaalne paatos. Mõnelt poolt esitatud väide, nagu oleks VÕS-s teadlikult viijeldud pahempoolset maailma vaadet, ei pea mingil määral paika. Teatud kallakut sotsialismi suunas võiks pigem küll seletada õpilaste sotsiaalse päritoluga, kuna seminarides õppemaksu puudumisel võisid õppida ka majanduslikult kehvemate vanemate lapsed, kui neid nende teadmised ja intelligents aitasid läbi üsna nõudlikest kooli sissepääsemise võistluseksamitest. Tavaliselt võeti vastu ainult üks neljandik soovijate üldarvust.

Direktor J. Käis tegutses pärast VÕS-i likvideerimist mitmesugustel kohtadel pedagoogi-

lises töösektoris, elas üle kodumaa kõik võimuvahetused, jäi truuks oma pedagoogikutsumusele ja isiklikule südametunnistusele. Suri 29. juunil 1950. a. ja on maetud oma kodukohta Põlva kalmistule.

Seoses Võru Õpetajate Seminariga tõstaksin esile veel oma klassijuhataja, muusikaõpetaja Karl *Pütsepa*. See on muidugi täiesti subjektiivne tegu. Kuid nagu kirjutuse algul juba sellele vihjan, ei tahagi mu mälestuslikud mõtisklused pretendeerida mingile objektiivsele faktide esitamisele ega objektiivsele hinnanguile. Karl Pütsepale kui õpetajale oli ehk kõige iseloomustavam, kui nimetaksin seda, et ta korduvalt oma klassi õpilased kutsus oma tallu, kus ta neid kostitas nagu oma lapsi. Ta ei tundunud meile mitte niivõrd õpetajana, vaid rohkem isikliku sõbrana, kes armastas oma noori hoolealuseid. Innustunud muusikamehena oli Karl Pütsep suur patrioot. Ta tuli pagulasena Rootsi, kus ta Stokholmis suri varsti pärast oma 80. sünnipäeva tähistamist.

Võru Õpetajate Seminari kasvandikud jagati kolme seminari vahel, mis asusid Haapsalus, Rakveres ja Tartus. Kuna minu kodukoht asus põhja Võrumaal, siis oli loomulikult sooviks pääseda kõige lähemasse seminari. See õnnestuski ja nii ma jätkasin õpinguid 1930. a. sügisel Tartu Õpetajate Seminari 5. klassis. Nii oli mul õnn Tartu Õpetajate Seminaris õppida kokku kaks õppeaastat.

Olgu kohe algul märgitud, et kohanemine uues seminaris läks väga kiiresti ja sujuvalt, milleks muidugi kaasa aitas asjaolu, et tulime üle Tartusse grupina, mis moodustas umbes ühe neljandiku igas klassis. Kuid ka Tartu Õpetajate Seminari õpetajate ja õpilaste poolt võeti uus-tulnukad vastu sõbralikult ja heatahtlikult ning õpilaste poolt suhtuti meisse kui vana-desse kamraatidesse. Illustratsiooniks nimetan vaid seda, et juba järgmisel kooliaastal valiti mind õpilaskonna vanemaks, kuigi võrukesed

olid arvuliselt täielikus vähemuses. Õigem ongi öelda, et ei esinenud tartlasi ega võrukesi, vaid oli üks ühine koolipere Tartuski, niisama nagu see oli iseloomulik Võru Õpetajate Seminarilegi.

Ka Tartu Õpetajate Seminaris oli kaheldamatult keskseks ja domineerivaks kujuks sel ajal kooli direktor, kelleks oli Juhan *Tork*. Juhan Tork oli – arvatavasti on ta seda ka praegu Uus-Meremaa »ürgmetsades« – suur idealist, laialdas-te pedagoogiliste huvidega ühiskondlik mõtleja, tolerantne psühholoog ja noorust armastav demokraat. Nii iseloomustaksin dr. Torki vaadelnuna teda oma subjektiivse prilli läbi. Kuid usun, et ma olulises iseloomustuses ja hinnangus ei eksi, sest pärast õpilasiga oli mul võimalus töötada Juhan Torgi juhtimisel õpetajana Tartu Linna XV Algkoolis, samuti valiti Tork minu juhatuses oleku ajal Eesti Noorsoo Karskusliidu esimeheks ja lõpuks oli mul võimalus elada mõned aastad Torgi majas Filosoofi tänaval, kus oma aknast võisin nautida proua Torgi kui koolitatu aedniku poolt haritud rohtaeda. – Kordan veel, Tork koolijuhatajana ja õpetajana oli demokraat, kes vahest laskis õpilastel tundide viisi vaielda ja tõde otsida. Kui meil õpilastena oli aga mõnikord õppetükk õppimata, siis viisime varakult jutu kalastamisele, sest sellega oli kindlustatud paaritunnine spatsiaalloeng Torgi enda poolt kalastamisprobleemide ja kalastusvete meeldivatest labürintidest.

Ka toleaeagsest Tartu Õpetajate Seminarist nimetaksin teisena oma klassijuhatajat, saksa keele õpetajat Eerik *Jaanyärki*, kes oma tolerant-suselt kaheldamatult võistles direktor Torkiga. Kui »Vaba Maas« kord paljastati Tartu koolidevaheline pool-illegaalne Õppurite Eneseharimise Rühm, mille esimeheks ma parajasti olin, siis pärast juurdluse lõpetamist klassijuhataja Jaanyärk avaldas kahjatsust, et me ka teda ei olnud oma »salajastele« koosolekutele kutsunud, mis tema arvates kindlasti väga huvitavad pidid olema, kuna seal referentidena olid esinenud prof. G. Suits, prof. P. Tarvel, dr. A. An-nist ja rida riigikoguliikmeid.

Õpilaste isetegevus ka Tartu Õpetajate Seminari oma seinte vahel oli väga intensiivne. Ilmus seinaleht, tegutsesid mitmesugused huviringid, õpiti näidendeid, korraldati kõnevõistlusi ja võeti osa koolidevahelistest õpilaste üritustest.

Mõlemale seminarile oli ühine see põhiline seminaride mentaliteet, et seminari kasvandikud kasvasid ja õppisid kuue aasta jooksul selles teadmises, et neist kasvavad õpetajad, eesti noorte kasvatajad – »maasoolb.

H. Mark

MÄLESTUSKILDE TARTU ÕPETAJATE SEMINARI 16. LENNUST 1929 – 1935

Seda pean kohe ütleva, et pole kerge leida sõnu kaugete mälestuste ja muljete kirjapanemiseks, kui kirjutamisanärv on rooste läinud ja tänapäeva ning koolipõlve vahel on mitu aastakümnet. Käesolev kirjutis ei ole mõeldud mingiks asjalikuks ülevaateks, vaid on ainult mälestuste kirjapanek tunnete ja muljete järgi.

SISSEASTUMISEKSAMID

Sellest on nüüd juba peaaegu nelikümmend aastat möödunud, täpsemalt öieti 39 aastat, kui ühel juunikuu hommikul kogunes ligi paarsada äsjast algkoolilõpetajat Tartus Peppleri tänaval asuvasse koolimaja seminari vastuvõtuksamitele. Eksamite kestvus oli kolm päeva ja selle aja jooksul kaaluti meid mitut moodi ning »katsuti neerudeni läbi». Ei mäleta ju kõike enam selgesti, mõned üksikasjad on siiski üsna kenasti meeles püsinud. Emakeele õigekirja katseks oli etteütlus õpetaja Priidu Puusepa poolt ja see algas lausega: »Miks sa nutad, lillekene, . . .» Teiste ainete kirjalikud eksamid on meelest hajunud, küll aga tean, et tegime mitmeid kirjalikke intelligentsi-katseid. Oli ju tollaegne direktor Juhan Tork juhtivaid autoriteete eesti laste intelligentsi uurimise alal. Tähelepanu ja kontsentreerimisvõime kindlakstegemiseks pidime kuulama etteloetavat lühijuttu, samal ajal kirjalikult tegema matemaatilisi arvutusi suurte arvude korrutamise ja jagamise alal ning hiljem kuulnud loost kirjaliku ümberjutustuse tegema. Tolle jutu sisu enam ei mäleta, tean aga, et selles oli mitu ise-

äralist sündmust, mis nõudsid erilist tähelepanu, vastasel korral võinuks kogu jutu sisu valesti tõlgitsetud saada.

Teisel päeval olid suulised eksamid. Käisime ühe aineõpetaja juurest teise juurde. Mäletan, et deklameerisin õpetaja Mihkel Kampmanile J. Liivi »Ta lendab mesipuu poole». Tööõpetuse ja aiandusõpetaja korpulentne ning sõbralik hr. Jaan Masa esitas mitmeid küsimusi algkoolis tehtud käsitööde kohta. Aianduse alalt rääkisin talle kuidas Elva algkoolis õppisime viljapuude pookimist ja silmistamist ning praktiseerisime seda lepaokstega. See meeldis hr. Masale, ta patsutas mind õlale ja ütles: »Tubli, tubli!»

Nii kogusid õpetajad muljeid uute õpilaste kohta. Viimaks tuli see põnevusega oodatud otsuse päev. Kolmandal päeval kutsuti meid kahe või kolmekaupaga õppenõukogu ette. Läksime kahekesi – klassivennad Elva algkoolist. Dir. Tork küsis minult kohe: »Kas oled veli Henn või Henu veli?» Vastasin, et olen Reinu veli Henn (mu venna nimi on Rein). Siis esitati veel mõned küsimused ja võisimegi ära minna. Sama päeva pärastlõunat kogunesime saali, kolmepäevase sõelumise järele oli meie arv juba vähenenud. Need, kellel kirjalikud eksamid hästi ei läinud, pidid lahkuma.

Õpetajatetoast tuli direktor Juhan Tork suure paberilehga käes ja hakkas vastuvõetud õpi-

Tartu Ped. VI-a klass 1935

Tartu Pedagoogiumi VI^a klass 1935. a. kevadel – Tartu Õpetajate Seminari 16. lend.

1. rida vasakult: Ella Aun, Salme Leet, Gertrud Pedersen, õp. Mari Aul, Udo Juuno, Maimu Tamm, Henno Pajo. 2. rida: Leida Meret, Liide Käärrik, Salme Algus, Magda Ivask, Elmar Metsoja, Kornelius Org, Ilmar Tork, Johannes Saaremets, Mihkel Pihlapuu. 3. rida: Härda Koni, Magda Jakobson, Selma Teos, Albert Silber, Rudolf Polli, Boris Venesaar, Johannes Laurson. 4. rida: Oskar Toomsalu, Elmar Saarepere, Edg. Kaldaru, Harri Küisk, Herman Mölder, Harald Arulaane, Erik Arusoo, Kristjan Helvet.

laste nimesid ette lugema, igaühe juures peatudes mõne heasoovliku sõnaga.

Kahesajast eksamitulest oli välja valitud 38, nendest 12 tütarlast ja 26 poissi. Oma poja Ilmari nime öeldes võttis ta poisi kaenlase, silitas ja sasis selle juukseid. Oli tunne, nagu oleks ta sama teinud meile kõigile oma uutele kasvandikele.

Enamik uutest õpilastest olid maalapsed, Tartu linnast pärinevaid oli ainult viis. Nendest 38 teeleasujast jõudsid lõppsihile 22. Mitmed läksid omal soovil teistesse koolidesse, mõned pidid lahkuma õppenõukogu otsuse kohaselt kui mitesobivad õpetajakutsele.

TÖÖ JA RUTTAMINE

Alles sügisel (1929. a.), kui algas minu esimene õppeaasta seminaris, tutvusid uued koolivennad ja -õed omavahel. Tulime ju kõik eri koolitadest ja algkoolidest. Enamus meie klassi õpilastest olid pärit Tartumaalt, mõned Valga ja Võru maakonnast ning üks Pärnumaa lõunaservast. Järgnevad töörohked aastad kasvatasid meid lähedasteks sõpradeks. Ei mäleta, et meil klassis oleks olnud tülisid ja pahandusi omavahel. Ka juurdetulijad Võru Õpetajate Seminarist ning hiljem pedagoogiumi ajal V klassi tulnud gümnaasiumi lõpetanud õpilased sobisid ja sulasid hästi klassiühiskonda. Ei saa nimetamata jätta meie kauaaegset klassijuhatajat pr. Mari Auli, kelle eeskjuu, hool ja armastus

Tartu Pedagoogiumi õpetajad 1935. a. kevadel.

1. rida vasakult: Johan Tamverk, H. Jürisson, insp. Marta Kaasik, dir. Voldemar Raam, Mari Aul, Maret Lellep, pr. Brandt, Marta Arike. 2. rida: Eerik Jaanvärk, Aleksis Priima, Arvo Lehis, dr. Pärt, Eduard Markus, August Kiiss, Leonida Orviku, prl. Tamm, hr. Jaanus (kooli asjaajaja). 3. rida: R. Vokk, Elmar Araste, Herman Rajamaa, Aleksander Lint, Theodor Andersson, Karl Merilaid, Marie Marandi, Ain Nurk.

Tartu Pedagoogiumi õpetajad ja õpilased 1935. a. kevadel. Ees maas Pedagoogiumi keskkooli (progümnaasiumi) 3. kl. õpilased.

aitasid vormida harmoonilise klassiühiskonna.

Ruttamist oli Seminaris palju. Võimlemistundideks pidime lippama üle Toomemäe Laia tän. võimlasse. Tööõpetusetunnid olid hoopis teisel pool Emajõe Vene tänavas, samas asus ka kooliaed. Hilisemal aastail kasutasime võimlemistundidel ülikooli uut võimlat, mis asus pisut lähemal. Praktikatundideks ruttasime jälle Laial tänaval asuvasse seminarialgkooli.

Õhtupoolikutel oli seminarimajas vilgas tegevus. Igas klassitoas asus klaver, millel harjutasime klaverimängu, tunnid olid selleks õpilaste vahel jaotatud. Kooli saalis käis võrk- ja korvpallimäng ning peeti klassidevahelisi võistlusi nimetatud mängudes. Õpilaste isetegevust juhtis õpilaskonna juhatus eesotsas õpilaskonna vanemaga. Tegutsesid spordi-, kunsti- ja draamaringid.

Selline intensiivne töö ja tegevus oli hääks ettevalmistuseks tulevastele õpetajatele, kellelt eeldati pääle koolitöö ka kaasalöömist seltskondlikus tegevuses.

MÕNI SÕNA TOLLEAEGSEST TARTU KOOLINOORSOOST

Eesti gümnaasiume oli Tartus seitse, üks tööstuskool, kodumajanduskool ja aiandus-mesinduskool. Pääle selle veel kaks saksa gümnaasiumi, vene ja juudi gümnaasium. Seminaristidel oli palju vähem vaba aega kui teistel koolinoortel ja nii ei arenenud suhtlemine teistega kuigi elavaks. Seminaristid olid siiski teretulnud teiste koolide pidudele, samuti külastasid teiste koolide õpilased meie pidusid. Meid respekteeriti.

1929. a. sügisel kooliteed alustanud ja 1935. a. 7. juunil lõputunnistused saanud seminaristid moodustasid endise Tartu Õpetajate Seminari 16. ja ühtlasi ka viimse lennu. Vahepääl oli kooli nimetus muudetud Tartu Pedagoogiumiks ning endise seminari 16. oli ametlikult pedagoogiumi 3. lend. Edasi oli Tartu Õpetajate Seminariga ühendatud Läänemaa ja Rakvere semi-

narid. Õpetajaskond muutus, samuti vahetati direktor, kelleks nüüd tuli hr. V. Raam Rakverest. Moodustati paralleelklassid. Läänemaalt tulijaid oli vähe, nii domineerisid endised Tartu ja Rakvere seminarid. Õieti olid mõlemal koolil olnud ja püsisid ka edasi omad traditsioonid ja vaim. Oli tunne, et kaks kooli asusid ühe kätte all.

KOOLITARKUS JA HARIDUS

Üle mitmete aastakümnete tagasi vaadates ja mälestustesalve sirvides, tahaksin säält välja tuua mõningaid väärtusi, mida seminar meile kaasa andis pääle raamatutarkuse. Alles eluaastate möödudes on nood väärtused muutunud selgemaks, arusaadavamaks ja isiklikuks pärisosaks.

Eeskujud õpetajate isiksuste näol moodustavad suure osa sellest haridusest, mida saime pääle raamatutarkuse. Õpetaja Mihkel Kampmaa ütles, et haridus on see, mis siis järele jääb, kui koolitarkus unustatud. Hr. Kampmaa on meelde jäänud kui raugematu töömees. Mäletan kui dir. Juhan Tork pöördus kõnega kogu seminaripere poole, juhtus tihti, et ta hääll katkes sisesemisest liigutusest ja pisarad läikisid silmis. Ta ise ütles meile kord, et õpetaja peab oskama nutta koos õpilastega – pisaratel on suur kasvatuslik väärtus. Sõnadega ei saa kirjeldada seda sõprust, mille osaliseks sain, kui ma 1946. a. kevadel külastasin hr. Torki ja ta abikaasat Hanau põgenikelaagris Saksamaal. Mind võeti vastu nagu oma perekonnaliiget – nagu kadunud poega. Mõlemad olid valmis mõistvalt ja kannatlikult kuulama sõjast ja sõjavangistuses vintsutatud inimese elamusi. Lahkudes raudteejaamas oli käesurve jumalagajätkuks südamlilik, võib-olla isegi õnnistav. See oli tõenduseks, kui väga endine õpilane Juhan Torgile tähendas.

Peatudes õpetajate juures, tahaksin välja tõsta vana joonistusõpetaja Karl Merilau kannatlikkust ja sõbralikku arvustusviisi. Tema kriitika polnud kunagi valus. Ta hindas püüdlikkust ja töökust rohkem kui talenti.

Kujult ja olemiselt muistset eesti vanemat meenuvat emakeeleõpetaja Herman Rajamaa oma suurejoonelises, väärikas rahulikkuses ja asjalikkuses avas meie silmad inimeste ja maailma mõistmiseks. Isiklikult hakkasin lüürika vastu huvi tundma tema juhtimisel. Võimalik, et kasvasin just tol ajal poisikesepõlvest välja – poisikesed ju luuletustest palju ei hooli!
 »Jah-hah, lugege raamatuid, vaadeldge maailma ja inimesi! – nii õpite elu tundma.« Need on sõnad, mis kumisevad veel ikka kõrvus.

Tartu Õpetajate Seminari vilistlastest oli noorematele eeskujuks oma rõõmsameelsuse ja sõbralikkusega koduloo metoodika õpetaja August Leht. Õppetöö edukuse pandiks on aine huvitavaks ja meeldivaks tegemine, ning kes oskas seda paremini kui nooruslikkusest sädelev Lehe-onu.

Nii leiaks kõigi endiste õpetajate kohta iseloomustavaid jooni meenutamiseks. Peatun siin, eks mälestused räägi edasi nende ridade lugejaile seminaristidele.

JUMALAGAJÄTT KOOLIVENNAGA
 See oli 1944. a. sügisel Narva rindel. Alutaguses Ädivere küla lähedal metsasalus seisis valge rist sõdurihaual. Oli poolpime tihedate kuuskede ja haabade all. Seisin üksinda oma pinginaabri Kristjan Helveti viimsel puhkepaigal. Vaikuses lendasid kuus kooliaastat silmade eest mööda nagu filmilinal, Kristjan oli kogu aeg mu kõrval. Nüüd lahutas meid maamuld. Koolivend oli läinud sama teed, mida käisid Vabadussõjas langenud kangelased, endised Tartu Õpetajate Seminari kasvandikud leitnant Julius Kuperjanoviga eesotsas. Ei teadnud siis veel aimata, et juba paari nädala pärast tuli lahkumine kodumaalt. Ees seisis veel rasked võitlused, kannatused ja pikad pagulasaastad. Ei tea kes meist on igaveses rahupaigas ja kuidas käib nende käsi, kes veel elavate kirjas? Oleme ju »nagu eksind linnud, kõik ilmalaanen laiali!«

Inglismaal, 12. veebruaril 1968. a.

Henno Pajo

Tartu Pedagoogiumi 1. lennu ja Pedagoogiumi keskkooli 1. lennu lõpetajad koos õpetajatega 1937. a. kevadel. Pedagoogiumi 1. lend jäi ka viimseks.

MÄLESTUSI KAUGEST KOOLIAJAST

*Moto: Laine veereb laine järel,
päev käib tasa teise taga,
aasta astub aasta kannul . . .*

Meie klassi kuulsa krooniku
ÜLESTÄHENDAMISED
sellest imelisest kokkutulemisest, mis sai teoks
1966. aasta heinakuu 25. päeval

»Mu armas sõsar ja veli!

Kokkusaamine sai teoks. Kümme ja kümme ning veel viis aastat ehk terve veerand aastasajast (!) oli juba mööda läinud tollest ilusast laupäevast, 7. juunist 1941. aastal, kui me nagu linnupojad suurde maailma laiali läksime. Nüüd siis tulime kokku. Tulime kõik, kes me saime. Tulime hinge-võbina ja -värinaga, et oma ihusilmaga näha ja oma käega katsuda neid, keda me ei olnud näinud pikki aastaid või koguni tervelt kaks ja pool aastakümnet.»

Ülaltoodud kroonika algus koos motoga on saadetud siia Eestist klassikaaslaste poolt, kel oli võimalus meie lennu 25. a. kokkutulekust osa võtta. Ja tõepoolest, kes meist saab »hinge-võbina ja -värinata» meenutamata jätta kooliaastaid Tartu Õpetajate Seminaris! Krooniku pöördumine hajutatud sõsarate ja veljede poole on tõuke andnud ka alljärgneva ülestähendamiseks. Sügavas tänutundes mõtlen meie õpetajatele ja kasvatajatele ning püüan igauhest mõne mälestusküllu kirja panna.

Dir. Jaan Port tuli meie juhatajaks Tartu Ülikooli juurest ja seda seika saime mõnevõrra tunda keemiatundides. Dir. Port oli ilmselt harjunud vanemate ja keemias teadlikumate teadusjõugritega kui meie. Nii ongi dir. Pordi valges kitlis kaju mällu jäänud musta tahvli taustal, mis on täielikult kaetud keemiliste valemitega. Nende mõistmine käis enamikule klassist, vähemalt alul, täiesti üle jõu, kuid direktori lakoonilisele küsimusele »Klaar?» ei julgenud keegi muuga vastata kui vaikimisega. Selle tõttu tuli keemias ise rohkem tööd

teha ja vaeva näha lihtsalt tuupimisega, et saavutada neid teadmisi, mida nõudlik õpetaja soovis.

Dir. Jaan Pordiga seoses meenub aga ka hoopis teist laadi sündmus. Oli talv 1941 ja dir. Port asendatud kirjanik Jüri Parijõega. Meie klassi õpilastel oli teada dir. Pordi sünnipäev ja nii oli keegi välja haudunud mõtte – minna oma endist juhatajat tema sünnipäeval tervitama. Algatajail oli teada ka sünnipäevalapse talu asukoht, ainult sõiduvahendid sinna puudusid. Kuna minu kodutalu asus Tartu külje all, siis lubasin isalt hobused paluda. Isa aga – kuulunud ära meie soovi, kuid aimates kohalt tagandatud direktori austamises poliitilist provokatsiooni – lihtsalt keeldus sõnadega: »Ah sina tahad ka oma pea tulle pista!» Oli nimelt juhtunud, et meie pere lastest oli üks juba poliitilisse pahan-dusse segatud. Ei mäleta kuidas kadunud taadi järeleandmisele sain, kuid õigel päeval olid hobused koos regedega kohal, vend kutsariks. Sõit pimedal talveõhtul läbi lumise maastiku läks ülimalt rõõmsas meeleolus. Ei mäleta täpselt, kes tookord kaasas olid, kuid meid oli igal juhul niipalju kui kahele reele mahtus ehk »kubinab», nagu üteldi õpilas-zargoonis.

Dir. Port oli väga rõõmsalt üllatunud niisugusest meelepidamisest. Hubases eesti talu õhkkonnas veedetud teejoomisest ja vestlusest on meelde jäänud sünnipäevalapse sõnad: »Teie olete saanud oma hariduse vabal maal ja selle üle võite õnnelikud olla.»

Nagu oli eelpool tähendatud, asendati dir. Port sügisel 1940 Jüri Parijõega. Õppeainetest andis uus juhataja meie klassile ainult konstitutsiooni. Omal väga tagasihoidlikul viisil ta meid õpetas ja midagi me ikka õppisimegi, sest kevadel oli selles aines eksam. Ei mäleta, et keegi oleks läbi

kukkunud. Dir. Parijõega oli mul 1941. a. kevadsemestril siiski ka üks eriline jutuaajamine. Minule saadeti sõna ilmuda direktori kabinetti. Läksin sinna väga ebamäärase tundega, kuigi ei teadnud end midagi paha teinud olevat. Sissehuhatuseks hr. Parijõgi küsis, kas Seminari Keskkoolis õppiv samanimeline noorem õpilane on minu õde. Jaatasin. Sellele järgnes imeilik vaikus ja siis mulle suure üllatusena hoiatus, mis juhatajale tulnud väljaspoolt kooli: mul olevat uuele korrale vaenulikud sõbrad. Nimesid ei nimetatud. Ei mäleta, mida vastasin või kuidas end kaitsesin – olin liiga jahmunud. Direktor lõpetas kõneluse sõnadega: »Olen teid hoiatanud. Minge klassi ja tehke oma tööd edasi.»

Missuguses laetud õhkkonnas õppetöö õieti toimus tolel nii saatuslikul 1940/41. õppeaastal, annab kujuka näite Niggol Andreeseni külas-käik. Sellest on osa nii reljeefsel mallu sööbinud nagu olnuks see eile. Külaskäigu põhjus: väga väike komnoorte arv klassis. Kohtumise paigaks oligi meie tavaline klassiruum roheliste, kolmele õpilasele määratud laudadega. Istusime tõesti n.ö. hinge pidades ja silmi pilgutamata – ainult Andreesen kõneles. Ei mäleta üldse millest, kuid küsimust kõne lõpus küll! See kõlas nii: »Kas võin loota, et komnoorte arv teie arvel tõuseb?» Vaikus. Kõige kompaktsem vaikus, mida kooliajast mäletan.

Inspektoriteks Tartu Seminaris olid hr. Oskar Paas ja tema koolideinspektoriks siirdumise järelle pr. Mari Aul.

Inspektor Paas õpetas meile matemaatikat ja füüsikat koos füüsika praktikumiga. Nii inspektorina kui aineõpetajana oli hr. Paas lugupeetud ja armastatud. Kui meile tema koolist lahkumine hommikul kogunemisel teatavaks tehti, oli kurvastus suur ning härdamad tütarlapsed valasid pisaraidki. Nii nagu igast õpetajast on midagi spetsiifilist meelde jäänud, meenub insp. Paasile mõteldes tõetera õpetajakutse raskusest. Ta seletas: »Võinuksin valida ametniku elukutse. Palju kergem. Õhtul paned paberid sahtlisse ja

sellega on päevatöö lõppenud. Õpetajana aga viid õpilastega seosesolevad probleemid koju kaasa.»

Inspektriss Mari Aul oli meile, kes Seminari tulnud otse Tartu Pedagoogiumi Keskkoolist, juba vana tuntud ja armastatud ajalooõpetaja. Suure põhjalikkuse ja omapoolse »vürtsi ning pipraga» õpetas ta meile paljude aastate jooksul ajalooaamatute tarkusi. Oli nõudlik, kuid selle juures väga inimlik. Kui juhtus, et tavaliselt hea õpilane mõnikord vastamisega ebaõnnestus, andis pr. Aul sellele võimaluse »hinde parandamiseks» privaatsetl, näit. vaheajal. Ajalugu tuli õppida ja osata, sest iga tunni lõpuosas kuuldus tuntud lause: »Ja nüüd vaatame vanast! » Kui mõne peatüki olid nõrgalt õppinud, siis tuli see koos »vanaga» ikka päeavalgele.

Pr. Aul oli meie koolis ka suur nimede eestistamise propageerija. »Kes meil siin klassis on veel võõrapäraste nimedega?», võis ta alustada. Kuna kuulusin ka nende õnnetute ülesloetavate hulka, siis tegin kodus isale sellest juttu. Tema aga naeratas oma vaikselt viisil ja ütles: »Mis on kõlvanud minu isale, kõlbab ka mulle. Ei ma mõista, mis häda nendel tüdrukutel (õde ja mina) on – küll te saate veel eesti nimed, kannatage ainult natuke! » Ja me olemegi eesti nimed saanud! Aga koolis oli pr. Auli propagandal ikka tagajärgi ka. Näiteks – Gennadi Tischler oli meie klassi pois. Noh, tõepoolest – lapsel nimi nagu Georg Aadniel Kiirel! Pahemgi veel. Ja õieti tegi meie Gennadi, et Märt Mõtusteks muutus, sest temal puudus ju see võimalus, mis meid päästis võõrapärasest nimest.

Kaugesse minevikku on jäänud õpetaja Auli kuhu niisugusena nagu ta oli koolis – energiline ja optimistlik. Vahele tulid traagilised sündmused, mis teda tabasid. 1944. a. sügisel sattus saksa ohvitser pr. Auli ainukese poja Reinuga sõnavahetusse, haaras pistoli ja laskis nooruki maha. Hiljuti kodumaalt saadud andmetel oli pr. Aul umbes a. 1954 ühinenud metodisti-kogudusega ja töötanud seal, eriti noori juhtides ning õpeta-

des kuni oma surmani (arvatavasti a. 1964).

Järjekorras jõuan meie unustamatu klassijuhataja ja cesti keele õpetaja hr. Aleksander Vaigla juurde. Tema põhimõtteks oli tuntud eesti vanasõna: »Kui oled adrakäsipuust kinni võtnud, siis künna vagu lõpuni.» Selle järele õpetas hr. Vaigla tulevastele õpetajatele eesti keelt ja selle järele tema omagi saatus kulges kuni traagilise lõpuni. Ainult nädal peale meie ühist lõpupidu (7. juunil 1941) Tartu Seminaris, küüditati õpetaja Vaigla koos abikaasa ja kahe väikese tütreaga. Küüditatute rongist oli ta edasiandmiseks ulatanud sedeli järgmise tekstiga: »Õpilase Linda Rajamäe eesti keele eksamihinne oli viis.» (Haiguse tõttu L. R. kirjutas oma töö teistest hiljem.) Selle sõnumiga oli meie klassijuhataja »vao lõpuni kündnud.» Kodumaalt saadud teateil olevat ta Siberis tüüfusesse surnud.

3. kl. klassijuhatajaks oli muusikaõpetaja Voldegar Kliimand. Temaga ei olnudki meie klassi õpilastel rohkem kokkupuutumist kui laulu- ja koorilaulutundides. Kuid kuna esimese vene okupatsiooni kevadel (1941) tehti ka 3. kl. lõpetajateks (neil olnuks Vabariigi õppekavade kohaselt veel üks aasta koolis käia), siis juhtus, et meie koos 3. klassiga muutusime ühiseks suureks vilistlaspereks. Nii meenub mulle, et kord saksa okupatsiooni ajal kutsuti meid, Tartus olevaid vilistlasi, külla hr. Kliimandi »madala katuse alla» – tema enese väljenduse kohaselt. Oli nimelt Soomest saabunud halli sõdurikuu kandjaid kaasvilistlasi puhkusele. Siis oli põhjust pühitsemiseks . . . nüüd põhjust vaikseks mälestamiseks, sest sõdurikuu kandjad langesid ja äsja saabunud kirja kohaselt on ka hr. Kliimand möödunud aastal (1967) surnud.

Muusikaõpetajaile mõteldes tahaksin siin mainida Seminaris õpilaskoori suurt muusikalist üritust Händeli »Loomise» ettekande näol. Selle õpetamisest võttis osa peale hr. Kliimandi ka klaveriõpetaja Leonard Virkhaus. Meessolistide nimesid ei mäleta, kuid naissoolisti osa laulis Ida Loo-Talvari Tallinnast ning ettekanne toimus

Tartu Pauluse kirikus.

Ja jälle õpetajate juurde tagasi pöördudes tahan meenutada lühidalt ka aineõpetajaid, sest igal neist oli oma oluline osa meid õpetajateks vormimisel. Joonistamist õpetas kunstnik Juhan Püttsepp, klaveritunde andis hr L. Virkhaus ja viiulimängu õpetas hr. August Kiiss. Usuõpetust oli kuni 3. klassini õpetanud prl. Marta Arike, kuid kuna alates aastast 1940 »usk muutus oopiumiks», siis prl. Arike kadus õpetajaskonnast. Inglise keelt õpetas prl. Maret Lellep, kuni viimasele õppeaastal vene keel inglise keele välja tõrjus.

Vene keele õpetajaks tuli meie hallipäine hr. Suigusaar. Võin, kätt südamele pannes kinnitada, et selles aines meie klass küll usinust üles ei näidanud. Olime lihtsalt lootusetult laisad, mis meie klassi mentaliteediga sugugi kokku ei sobinud. Kui vene keele tund juhtus olema peale võimelmistundi, siis meie venisime tõesti kui teod Ülikooli võimlast üle Toomemäe ja jõudisime poolel tunnil kohale. Aga loomulikult olime meie kenad hr. Suigusaare vastu! Me vabandasime endid selle ja teise asjaga ning lubasime järgmiseks korraks hästi õppida.

Võimlemist õpetas juba Pedagoogiumi Keskkoolist peale prl. H. Jürisoo. Ta oli väga hoolitsev: valvas hoolega, et me end peale dušši korralikult kuivatasime ja talvel manitses: »Tüdrukud, pange end soojalt riidesse!»

Poiste võimlemis- ja riigikaitseõpetajat (kes küll hiljem siirdus Ülikooli Kehaliskasvatuse Instituudi õppejõuks) kapten Oskar Mõttust ise-loomustavad kindlasti kõige paremini endise seminaristi Harri Laksi lausunud sõnad: »Vaat' kus oli pärl meeste seas!» Kapten Mõttusele sai osaks sama saatus, mis tabas paljusid eesti ohvitseri: ta arretereeriti ja hukati Venemaal.

Teiseks matemaatika õpetajaks meie koolis oli hr. Arvo Lehis (end. nimega Limberg). Ta oli väga hea metoodikaga ja nõudlik õpetaja. Kes

tema õpetuse järele matemaatikast aru ei saanud – võis tõesti puupea nime kanda! Õpetaja Lehis oli ühtlasi kooli raamatukogu hoidja. Täpselt 20 a. peale kooli lõpetamist (siis 1961) oli mu õde teda juhuslikult Tartu tänaval kohanud ja õpetajale oli veel pisku mõtlemise järele endise õpilase nimigi meenunud. Õde kirjutab: »Ta on nüüd teeneline õpetaja, pensionär ja palus Sind südamest tervitada – me olevat talle head lapsed olnud.»

Õpetajate kõrval ei või meenutamata jätta ka meie kahte kooliteenijat, populaarselt »papiks» ja »mammiks» hüütud. Papi elas koolimajas. Tema oli pisut tõredam, eriti kui selleks vahetevahel põhjustki leidis. Mamma oli heasüdamlik ja abivalmis. Ta müüs meile suurel vaheajal õpilastoas saia ja teed. Õhtupoolikuti, kui koolimaja helises klaverimängust, istus mamma õpetajatele ja õpilastele ühises riidehoius laualambi valguses, prillid ninal. Ta nõelus sukki või tegi muud tarbelist näputööd – just kui hea majahaldjas.

Seminari õppekavasse kuulusid oluliste ja märkimisväärsete osadena kolm praktikat:

1. käsitööpraktika naisõpilastele riigikaitse-õppus meesõpilastele
2. aianduspraktika (need praktikad toimusid suvel peale koolitöö lõppu)
3. abiturientide õppetööpraktika võrastes koolides (toimus kevadsemestril)

KÄSITÖÖPRAKTIKA

Käsitöö õpetajaks oli meil pr. Koivisto ja tema valvas meie näputööd kutsekooliõpetaja nõudliku pilguga. Käisime kopeerimas originaalseid tikandeid Eesti Rahva Muuseumis Raadil ja kavandasime nendest vajalikke mustreid oma linikutele, laudlinadele, kaelasillidele jne. Käsitööpraktika nädalad ei erinenud millegagi tavalistest käsitöö-tundidest. Me ainult jõudsime rohkem töid teha, sest tegime käsitööd terved päevad.

Käsitööga ühenduses meenub koolideinspek-

tori külaskäik. Inspektor Märt Raud tahtis muu hulgas kuulda ka õpilaste soove ja arvamisid. Juhtusime Henno Kirikmäega (kes oli klassivanem) nendeks õpilaste esindajateks olema. Tüdrukud palusid, et kõneleksin suurest koormusest käsitöös. Mäletan elavalt kuidas inspektor Raud võttis taskust metallraha ja kõneles selle kahest erinevast poolest. Ta viis võrdluse õppetööle – ühel poolel õpetajad, teisel õpilased. Inspektori sooviks oli mõlematelt midagi kuulda.

AIANDUSPRAKTIKA

Aianduspraktika toimus meie kooli aias Emajärest arvestades vasakpoolses linnaosas, Vene kiriku läheduses. Meil tuli omandada teoreetilisi teadmisi ja teha praktilisi aiatööd tööjuhataja silma all. Aianduse õpetajaks oli hr. Priima ja tööjuhatajaks hr. Polli. Teoreetilisi teadmisi kontrollis hr. Priima sageli sel teel, et võttis grupi või klassi aeda ringkäigule – peatus siin ja sääl küsides ladinakeelseid nimesid, lastes jutustada ühe või teise taime kasvutingimustest, puude pookimisest või muust. Ilmad juhtusid tol suvel ka soojad olema, nii et aiatööpraktika paistab ainult helge mälestusena muude seminaristide poolt täidetud kohustuste hulgas.

ÕPETÖÖPRAKTIKA

Meelsamini meie praktikatest meenutan abiturientide praktikat teistes koolides 1941. a. kevadsemestril. Kuna mu kodukoha läheduses puudus sobiv kool, siis kutsus klassiõde Aino Loppi mind kaasa Urvaste algkooli. Kas oleks võimalik olnud sattuda veel kaunimasse paika?! Uus ja moodne Urvaste koolimaja oli ehitatud samanimelise sügava (ligi 40 m) ürgoru kaldale. Oru põhjas asus peaaegu 3 km pikkune, kuid kitsas Uhtjärv. Kuigi tollal jääga kaetud, võis aimata järve maalilist ilu teistel aastaaegadel.

Me sõitsime rongiga Antslasse, kuhu oli vastu tulnud küüdimees hobuse ja saaniga. Aino Loppi unustas peaaegu poolelt sõnalt kirja-keele ja alustas tuttava küüdimehega juttu kõige pesuehtsamas võru murdes. Mu üllatust märgates, müksas küünarnukiga ja sosistas: »Ega ma

Tartu Õpetajate Seminari kahe lennu, 3. ja 4. klassi ühine lõpupilt koos õpetajatega 7. juunil 1941. Keskel A. Vaigla, Mari Aul ja dir. Jüri Parijõgi. A. Vaigla küüditati järgmisel laupäeval ja J. Parijõgi mõrvati venelaste poolt kuu aja pärast Tartu vanglas.

või end kodurahva ees narriks lasta pidada.»

Urvaste koolis oli juhatajaks meie endine kooli-
vend Tartu Pedagoogiumist. Ka tema abikaasa
oli samas koolis õpetajaks. Meie õppepraktika-
tundides sujus igati meeldivalt. Võimelmistun-
dides suusatasime lastega järvel ja oru nõlvadel.
Poisid olid aga ka juba julged suusa-hüppetorni
proovijad.

Muigega mõtlen tagasi külanoorde heatahtlik-
kudele naljadelegi. Kuna meie voodid muu so-
biva ruumi puudusel asusid punases nurgas (!),
siis võis õhtul tekkide alt leida kõige kummali-
semaid esemeid – kord isegi toole! Kuid ka
see kuulus nagu asja juurde.

Tartusse ja kooli tagasi jõudnult tuli meil õppe-
praktikast teistes koolides aru anda – kuid nagu
ma mäletan, siiski vaid suuliselt.

Rohkem kui veerand sajandit lahutab meid kir-
jeldatud sündmustest, kuid meie mälus püsivad
elavana pildid õpetajatest, kaasõpilastest ja am-
mugi tuhaks varisenud vanast koolimajast.

Stokholmis, märtsis 1968

Leida Rosenthal-Laan

LÄBI KOLME AJASTU

Kui Eestis keskhariduse saamine kaheastmeliseks muutus, siis tuli reaalkoolide ja progümnaasiumide lõpetajatel eksamite eel tegelda ka elukutsevalikuga. Võis ju jätkata õppimist samas gümnaasiumis, aga kui juba mõni vanem õde või vend oli kogenud kohaotsimisel gümnaasiumilõpetanute üliküllust ja ülikoolis õppimiseks majanduslikku kitsikust, siis laideti vanemate poolt see maha. Vanaema oleks küll omalt poolt olnud nõus õppekulusid tasuma, et poisist gümnaasiumi ja ülikooli kaudu saaks pastor, aga kolme generatsiooni tõekspidamisi on raske sama nime-taja alla suruda. Tehnikum oli ju üheks edasiõppimise võimaluseks. Talumees ostis aga võimaluse kohaselt tehnilised saadused linnast ja muud tarbeesemed tegi külasepp ning sookraa-vitajat kutsuti irooniliselt »inseneriks». Põllu-majandusmaadel on raske leida vastukaja tehnilisele elukutsele. Kui aga perekonnast või sugulaste hulgast keegi oli kooliõpetaja, siis oli aksioomiks, et ainuke õige kutsevalik ja väljaõpe käib läbi seminari. Kohapäälne kooli-juhataja ka juba vanem mees ja ootab sind enda juurde õpetajaks ning saad tema auväär-seks järeltulijaks. Ja peasi, et saad elukutse, mis alati leiba annab.

Nii või teisiti, tehtud elukutsevaliku taustal asusid üle 120 noore sissepääsueksamite kal-lale Seminari pääsemiseks kevadel 1940. Vii-mased, keda eksamineeriti Eesti Vabariigi koo-likorra järele ja kelledest 36 võeti vastu semi-naristideks.

Eksamid olid üldõppeainetes samad teiste koo-lidega, aga nendele lisandus palju muud. Mõõ-deti pää suurust ja silmade-, nina-, kõrvanurka. Lasti lugeda pääst ja raamatust ning küsiti, mitmenda vasaku käe sõrmega tuleb mängida viiulil do'd, mi'd jne. Ülikooli suurepärasest võimalusest tuli kõit mööda lae alla ronida, tasa-kaalukäimist demonstreerida ja pallimängu os-kust näidata. Korvpalli triblimist ja korviheit-mist ning võrkpallis servimist, passiandmist,

tõstmist ja surumist tuli teostada eksamineerija võimaliselt õpetaja instruksioonide kohaselt. See oli toredaks elamuseks pärast väsitavat tal-vist õppeaega ja pigemini värskendavaks pingu-tavate eksamitööde vahele. Ja kuiksamid olid tulemusrikkalt läbi tehtud, oli kerge alata suve-vaheaega isatalus, et sügisel päikesest pruunis-tunult ja puhanult alustada kutseõppimist Tartu Seminaris.

See suvi aga läks ajalukku saatustööde riku-tuna: Vabariigi lõpp, maa anastamine, põlistalude rebestamine kildudeks ja võõra võimu peale-surumine. Sügisel kutsuti siiski koolid kokku. Oli iseäralik tunne ja seda süvendasid veel asja-olud, et Seminari direktor oli asendatud uuega, konstitutsioon oli uueks õppeaineks ja ainsaks võõrkeeleks oli vene keel, mida tuli õppida kuus tundi nädalas. Asutati punane nurk ja mõnelgi kooliõel-vennal tekkis kaela ümber punane kaelarätt. Vastukaaluks aga esines sei-nalehtedel ja ka õpilaste riietuses rohkesti sini-must-valgeid värvitoone. Rahutu õppeaasta lõp-pes taas eksamitega, mille eel aga konstitutsiooni-õpik tuhatasti leht lehelst Maarja surnuaiatagusel järsandikul kevadpäikese loojangul. Järgnev sõja-suvi oli masendav. Sõjatules hävis ka Seminari koolimaja ja sügisel hilinenult alanud õppeaas-tal jätkasime koolitööd Laia tänava Seminari harjutuskooli ruumides koos algkooliga. Ainsaks võõrkeeleks oli nüüd saksa keel ja kui aasta va-rem tuubiti pähe, et kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma, siis nüüd tuli veenduda loosungis: »Ich bin nichts, mein Volk ist alles». Mõtlesin siis, et ajalugu kindlasti õppeainena peaks kooli kavast välja jätama.

Huvitavateks aineteks olid didaktika, metoo-dika, psühholoogia ja loogika. Kahte viimast aga ei sallinud mõned tüdrukud ja töötasid pühali-kult, et vahetunni ajal, kui terve seminari ja har-jutuskooli pere segatult ja sõbralikult ringi jalu-tasid, lähevad ja näpistavad aineõpetaja poega. Õppemetoodika ja proovitunnid igas algkooli

klassis olid küpsust andvateks teguriteks. Seminari üldhariduslikult kõrge tase andis kaasa varenduse eluteele, millest kõikidel kasvandikel kindlasti igas maailmakaares ja igas olukorras suur kasu on olnud.

1943. a. kevadel lõpetasid kaks sõjaaastatel ümberkorralduste tõttu tekkinud paralleel-

klassi Tartu Õpetajate Seminari 63 lõpetajaga, kes olid viimased Eesti Vabariigi ajal Seminari sissepääsenud kasvandikud.

Eduard Jalap
(Oskarshamn, Rootsi)

Tartu Õpetajate Seminari lõpetajad koos õpetajatega 1943. aasta kevadel. 1. rida vasakult: Uno Peedo, Astrid Uuemaa, Laine Ärman, Ölme Loo, Juta Viljasoo, Valve Ainomäe, O. Lepasson, Valter Rünkaru; 2. rida: Aino Jurs, Malve Vanasilla, Aino Lepp, »Mammi», prl. Arike, dir. Oskar Paas, hr. Voldemar Kliimand, »Papi», Elfriede Mägi, Leili Ehakuru, Salme Kivirähn; 3. rida: Aino Kübar, Aino Karm, Aino Kaldma, Salme Matsalu, I. Lepasson, Maija Õpik, Olga Vorlov, Juta Polli, Eha Saluäär, Juta Palumets, Niina Rumäntsev, L. Tuvikene, Valve Jaanson, Hellen Kase; 4. rida: L. Noodla, Paul Üksik, Hans Muld, Agnes Tali, Ants Kala, Vilma Reedi, Lehti Eglon, Endel Taniloo, Heldur Käärman, Leo Toss, Udo Ani, Elmar Vasser; 5. rida: Juta Lillemägi, Maimu Kalmuk, Terese Pirts, Dimitriev, A. Kalmaru, Laine Ustav, Leo Sikk, Ants Veimre, Ilve Pill, Paul Vardja, Raimond Kolk, Eino Saaremaa; 6. rida: Uno Vipper, Aino Paju, Raimond Augla, Eduard Jalap.

MÄLESTUSPILTE TARTU ÕPETAJATE SEMINARIST 1941 – 1944

Teekond tõi mind Tartusse tagasi detsembri alguses 1941. Vahepeal olid tankid ja kahurid veerenud üle maa, ühed okupeerijad läinud, teised asemele tulnud. Vanale armsale Tartule olid jäänud suured haavad, nii et isegi sellel, kes seal oli üles kasvanud, võis olla raskusi orienteerumisega. Sõjaliiin oli aga nii kaugel, et teda nagu poleks olnudki sel hommikul, kui läksin mööda Näituse tänavat Toomemäele, mööda toomkiriku varemeist, Karl Ernst von Baerist, kes rahulikult istus edasi oma sambal, mäest alla, Laiale tänavale.

Minu esimene päev Tartu Õpetajate Seminaris algas. Olin üle kuu hilinenud koolitulekuga ja pidin kohe õiendama sisseastumise katsed eesti keeles ja matemaatikas direktor Oskar Paasi töötoas. Hiljem viidi mind kolmandal korral asuvasse klassiruumi, kus töö oli täies hoos. Samal korral asusid veel seminaris 2. klass ja algkooli 5. ja 6. klass. Esimestel aastatel töötasid nii seminar kui selle algkool Laial tänaval, viimasel õppeaastal (1943/44) olime killustatud – kõige viimane klass Laial tänaval, nooremad Ülikooli tänaval ja algkool töötas Treffneri gümnaasiumi ruumides, kus õppetöö toimus kolmes vahetuses.

Klassijuhatajaks oli saksa keele õpetaja ja tuntud maletaja F. Kibbermann, kes tundis huvi kõikide käekäigu vastu, andis nõu ja abistas kui võimalik. Tal tuli lahendada igasuguseid probleeme, mis normaalsel ajal üldse poleks kooli piirkonda kuulunud, näit. klassile määratud jalanõude ostulubade jagamine. Katsusime siis kõik koos klassijuhatajaga õiglaselt hinnata oma ja teiste jalatsite viletsust.

Kasvatusteadust õpetas mag. Teodor Künnapas. Eesti keele õpetajateks olid mag. Arnold Kask ja prl. Asta Veski. Matemaatikat andis direktor Oskar Paas ja A. Lehis, kellede hooleks olid ka füüsika ja loodusteadus. Usuõpetuse õpetajaks oli naisusuteadlane mag. Marta Arike. Ajalugu

õpetas pr. Mari Aul, maateadust pr. Orviku ja meie joonistamisoskuse ja kunstiajalooliste teadmiste eest hoolitses kunstnik Johannes Hirv.

Õpperaamatute puudumise tõttu oli töö mitmes aines raskendatud. Pidime tihti tunni või kaks tegema »etteütlust», mida siis järgmiseks korraks või kordadeks tuli selgeks õppida. Muidugi oli see moodus ka õpetajaile pingutav, kuid loengute järele märkmete tegemine oleks õppetulemustele võinud ohtlik olla.

Muusikaline tegevus oli seminaris eriti elav. Voldegar Kliimandi juhtimisel esines koor kontserditel ka väljaspool kooli. Orkestriga esinesime heakstegevaks otstarbeks korraldatud õhtuil »Vanemuise» kontserdisaalis. Orkestri juhiks oli August Kiiss ja peagu kõik instrumendid olid esindatud, isegi harmoonium orelil puudumisel. Ka Tartu Kõrgema Muusikakooli õpilaste peres oli seminaristide protsent kõrge. Neid oli viiulil-, laulu-, klaveri- ja oreliklassis. Muusikamehed August Kiiss ja Leo Virkhaus õpetasid klaverimängu, mis seminaris kuulus õppeainete hulka.

27. jaanuari õhtul, 1943, viskas üksik vene lennuk Tartule oma pommid, tikkides need just piki Laia tänavat. Inimohvreid oli kümne ümber ja materiaalselt kahju rohkesti. Seminaris hoonet pommid ei tabanud, küll purunesid aga aknaklaasid ja uksi õhusurvest. Peale mõnepäevast vaheaga jätkus õppetöö endiselt.

1943. a. kevadel lõpetasid kaks klassi korraga seminaris kursuse, kuna õppeaega vähendati neljalt aastalt kolmele.

Kui õppetöö jälle oktoobris algas, olid kooli ruumid võetud muuks otstarbeks ja Laial tänaval oli ruumi ainult seminaris viimasele klassile. Suurem osa meesperest oli mobiliseeritud sõjaväkke ja paljudele mahajäänutest jäi alatiseks meelde kahe klassivenna ärasaatmine jaamas. Rindele ei saadetud mitte ainult mitu vaguni-

täit noori mehi, vaid ka kirstud viidi samas rongis! Detsembri alguses tuli sõnum meie varasema klassivanema, andeka viulimängija Robert Korp'i surmast.

Meeleolu kippus vägisi langema nii õpetajatel kui õpilastel, rinne lähenes jälle, sõjaväelasi tuli linna järjest rohkem, õhualarmid läksid tihedamaks. Käisime tunde kuulamas ja proovitunde andmas Treffneri koolimajas, kus töötas seminari algkool koos teiste koolidega. Tihti oli kunst leida klassi, kuhu pidid minema, sest klassiruumi vahetati pidevalt.

Seminari käsipallimeeskonnad olid varemini edukalt esinenud Tartu koolidevahelistel võistlustel ja jaanuariks 1944 saime ka meie, peale mitme-

aastast vaheaega, kokku võrkpallinaiskonna. Meid treenisid võimlemisõpetajad Palgi ja prl. H. Jürisoo. Eriti hiilgavalt meil ei läinud ja esimene võistlus jäi ka ainukeseks, sest järgmisel päeval suleti suurem osa kooli. Leningradi rinne oli lagunenud, koolimajadesse mahutati sõjavägi.

Seminari viimane klass jätkas siiski tööd 15. veebruarini. Olime traditsioonikohaselt muretsenud endile lõpumärgid ja korraldasime märgi- ja lõpupeo tütarlaste internaadis Kalevi tänaval. See pidu, kuhu oli tulnud rohkesti õpetajaid ja ka kooli vilistlasi, jäi meie viimseks rohkemaarvuliseks kokkutulekuks. Mõne päeva pärast läksime laiali, et oodata asjade arengut. Ka koju sõit oli nii mõnelegi probleemiks, kuna Tapalt ida poole ei läinud ühtki erarongi, telefoniühendus oli kat-

Tartu Õpetajate Seminari 1944. a. lõpetajad koos õpetajatega, pildistatud 12.2.1944.

1. rida vasakult: hr. Kõiva, hr. V. Pakkel, Liidia Parvei, hr. A. Leht, hr. V. Kliimand, hr. A. Lehis, Helle Lukk, Eha Ots; 2.rida: prl. Taimi Kiiss, hr. A. Kiiss, hr. E. Araste, pr. M. Aul, klassijuhataja hr. F. Kibbermann, prl. M. Arike, »Mammix», pr. Kliimand, pr. A. Veski, hr. A. Kask; 3. rida: Ilse Magun, Hilja Kangro, L. Elmet, Vambola Raht, Rita Sermat, Koidula Kivirand, Helmi Jõksi, Hilja Kõiv, Rut Tamm, ?, Liis Maaring, H. Raudsaar, Lia Kuldvvere; 4. rida: V. Rünkaru, Aili Parijõgi, Endla Türk, Anni Hageri, Laine ?, Erna Ainomäe, Hella Haaviste, ?, Erna Kaiv, L. Valk, Virve Lusmägi, hr. A. Palgi.

kenud, ei teadnud, kas kedagi enam kodus ongi. Olukord rahunes aga vähehaaval ja rinne jäi mõneks kuuks Narva jõe taha seisma.

Märtsi keskel tuli koolist teade aja ja kohaga tunnistuste kättesaamiseks. Muidugi pidin Tartusse minema, kuigi see oli keeruline! Mind ootas aga ees paar päeva varem mitu õhurunnakut läbi teinud Tartu. Kaotused olid suured, inimesed ärevuses, kellel vähegi võimalik, ei viibinud enam öösiti linnas.

Seminari kantselei asus Laia tänava õuepäälse majas. Õpilastest olid kohale tulnud väga vähesed, õpetajaist ainult mõned, üks viimastest sõjaväemundris, just rindelt puhkusele tulnud. Koolijuhataja andis kätte lõputunnistused, vahtasime veel viimaseid uudiseid, surusime kätt, soovisime õnn kaasa! teele, mille kulgemisest me siis midagi ei teadnud, kuid mis viis meid laiali kõikidesse maailmakaartesse.

Eha Ots-Pöhl
(Lund, Rootsi)

EESTI LASTE INTELLIGENTS

– Teodor Künnapas –

Tartu ülikooli avar aula oli 27. septembril 1939 täidetud viimse kohani rohkearvulise kuulajaskonnaga, kes oli tulnud jälgima haruldast sündmust – esimest iseseisvusaegset doktori väitekirja kaitsmist pedagoogika alal, mis ühtlasi jäi ka viimaseks. Väitekirja kaitsjaks oli endine kauaaegne Tartu Õpetajate Seminari direktor ja tollaegne 15. algkooli juhataja Juhan Tork, kes ühtlasi oli ka õppeülesandetäitjaks Tartu ülikooli pedagoogika õppetooli juures, saades mõne päeva pärast viiekümneaastaseks. Väitekirja teemaks oli »Eesti laste intelligents. Pedagoogiline, psühholoogiline ja sotsioloogiline uurimus».

Väitekirja avaldati trükis Tartu ülikooli Toimetuste sarjas Acta et commentationes universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B. Humaniora XLVIII, Tartu 1940, 400 lk. Ainealistel põhjustel tuli masinkirjas esitatud väitekirja, mis oleks nõudnud täiel kujul avaldatuna trükikoja kalkultatsioonide järgi ca 600 lk., oluliselt lühendada, mis sündis peamiselt tabelite kärpimise, jooniste vähendamise ja peenkirja kasutamise teel. Trükitud väitekirja sisaldab siiski veel 165 tabelit, milledest paljud võtavad oma alla terve lehekülje, mitmed on kahe leheküljelised ja mõni ulatub isegi kolme leheküljeni (nagu näit. tabel 157). Jooniste arv on 72. Seega on väitekirja oma statistilise materjali poolest imponentne. Harukordselt suur on ka kasutatud kirjanduse loetelu, ulatudes 254 numbrini.

Väitekirja algpõhjustajaks oli koolinõunikkude koosolek 4. jaanuaril 1933, kus otsutati korraldada ulatuslikum uurimus eesti algkoolilõpetaja taseme kohta. Töö jaotati

koolinõunikkude vahel. Juhan Torkile anti sel koosolekul eriülesandeks algkoolilõpetaja intelligentsitaseme selgitamine. Seega on väitekiri seitsmeaastase intensiivse töö tulemus.

Kuna Eestis puudusid normeeritud intelligentsitestid, osutus paratamatuks nende soetamine. Arvestades aga Eesti piiratud ainelisi võimalusi kui ka küllaldast testide tagavara välismail, ei asunud Juhan Tork uute testide väljatöötamisele, vaid püüdis valida kohandamiseks ja normeerimiseks sobivamaid teste ameerika testide tagavarast. Valik langes National Intelligence Tests'idele. See testide seeria oli tekkinud kahekümnendate aastate algul (1921 – 1923) tuntud grupitestide Army-Alpha ja Army-Beta kohandamise teel õpilastele. Omal ajal olid National Intelligence Tests laialdaselt kasutatavad õpilaste intelligentsi määramisel. Eriti mõjutas valikut ka veel see asjaolu, et neil testidel oli kaks teineteist täiendavat skaalat, millest kumbki omas veel kaks paralleelvormi. Et Eestis puudusid senini normeeritud testid ning seega ka võrdlusvõimalused, siis oli oluline omada korraga nelja testiseeriat, kuigi see paisutas ülesande ulatuse.

Seega moodustavad adapteeritud testid neli testivihikut: (1) Intelligentsitestid A I, s.o. skaala A vorm I; (2) Intelligentsitestid A II, s.o. skaala A vorm II; (3) Intelligentsitestid B I, s.o. skaala B vorm I; (4) Intelligentsitestid B II, s.o. skaala B vorm II.

Kumbki skaala sisaldab viis testiliiki. Skaala A sisaldab järgmised testiliigid: (1) aritmeetiline otsustamine; (2) lause täiendamine; (3) loogiline selektsioon; (4) samasuvastandlikkus; (5) sümbolnumber. Skaala B testiliigid on järgmised: (1) arvutamine; (2) informatsioon; (3) sõnavara; (4) analoogiad; (5) võrdlus. Kummagi skaala jaoks töötati välja kaks paralleelvormi erinevate üksiktestidega. Skaala A vormid I ja II sisaldavad 524 üksikülesannet ja skaala B vormid I ja II 441 ülesannet. Seega sisaldavad käsiteldavad testid kogusummas ligi 1000 ülesannet. Iga skaala täitmine nõuab umbes 30 minutit aega. Testid on määratud kasutamiseks 3. kuni 8. õppeaasta õpilastele.

Valitud testide tõlkimisel eesti keelde ja nende kohandamisel Eesti oludele on püütud võimalikult püsida originaali alusel. Siiski osutusid teatavad muudatused vältimatuiks. See on ka arusaadav, et niivõrd erinevad miljööd, kui on P.-Ameerika ja Eesti omad, tingivad rea möödapääsematuid kohandusi – muudatusi. Nii näit. on ingliskeelsed isikunimed asendatud eestikeelsetega, nähtusile igapäevasest elust, mis Eestis on tundmatud, on püütud leida vasted meie oludest, kirjanduslikud ülesanded ameerika ja inglise kirjandusest on kantud eesti kirjandusse jne.

Üksikülesannete kohandamisel kasutati enne trükkimist, olgugi piiratud ulatuses, suulist katsetamist üksikute õpilastega ühelt poolt ja nõupidamist ning kaalumist mõne kogunud asjatundjaga teiselt poolt.

Testide ja alatestide diskriminatiivne kapatsiteet osutus küllaldaselt suureks, s.o. iga test võimaldab küllaldaselt eristada mingisugusesse rühma kuuluvaid õpilasi. Ühtlasi on

see testide diskriminatiivne võime üsna stabiilne ega sõltu märgatavalt õpilasarühma vanusest.

Testide validiteet tähendab seda astet, mil määral test mõõdab just seda, mida temaga mõõta tahetakse, käesoleval juhul, mil määral test mõõdab just intelligentsi, mitte aga midagi muud. Validiteeti määrati peamiselt võrdluse teel õpetajate otsuste ja koolihinnetega kui ka võrdluse teel teiste testidega. Kokkuvõtlikult võib väita, et kohandatud testid rahuldavad validiteedi nõudeid küllaldasel määral, s.t. nad mõõdavad tõeliselt õpilaste intelligentsi.

Testi reliabiliteedi all mõeldakse, kui täpselt mõõdab test seda, mida ta on ette nähtud mõõtma, mõeldakse seega testi sõltumatust juhistest. Rahuldav reliabiliteet on esimene eeldus, et testi praktiliselt kasutada. Reliabiliteedi määramine on seega testi elementaarne kontrollmeetod. Juhan Tork on seda teinud poolitamismeetodi (splithalf) abil, milline meetod on tavalisim. Reliabiliteedi koefitsiendid olid skaala A puhul 0,94 ja skaala B juures 0,90. Seega on testide reliabiliteet küllaldaselt kõrge, s.o. nad on küllaldaselt täpselt mõõdupuuks intelligentsi mõõtmisel.

Testivihikute üldarv oli 12.606, igas vihikus 12 lk., kokku 151.272 lk. See moodustab Juhan Torki töö algmaterjali. Testivihikuid täiendavad õpilaste koolihinded, andmed õpilaste korteriolude ja tervise kohta, samuti õpilaste järjestamised intelligentsi alusel nende õpetajate poolt. See on tohutu suur algmaterjal, mida Tork on kogunud ja läbi töötanud.

Linna-alkkoolidest on kogutud kokku 8.393 testivihikut, nendest valdav enamik (6.539) Tartust, mida täiendavad üksikud Tallinna, Nõmme, Valga, Viljandi ja Otepää alkoolid (kokku 1.854). Maa-alkkoolidest on kogusummas 1.759 testivihikut. Enamik neist on Tartumaalt, millele lisanduvad üksikud alkoolid Saaremaalt, Valgamaalt, Virumaalt ja Pärnumaalt. Keskkoolidest on pärit 1.956 vihikut. Ka siin on valdav enamik Tartu keskkoolid, milledele liituvad üksikud keskkoolid Paidest, Viljandist, Petserist ja Mustveest. Ülejäänud testivihikud on täitnud õpetajad ja üliõpilased.

Materjali valikul tekivad mõned küsimused. Kuna materjal on antud testivihikute järgi ja on alust oletuseks, et mitte kõiki õpilasi ei testitud kõigi nelja testiseeria abil, siis ei ole võimalik saada täpsemat arvu testitud õpilaste arvu kohta. Arvestades maha ülejäänud grupi, kuhu kuuluvad õpetajad ja üliõpilased, saame õpilaste poolt täidetud testivihikute üldarvu 12.108. Kui palju neist testivihikuist peaks olema täidetud linna- ja kui palju maaõpilaste poolt? Arvestades tolleaegse Eesti rahvastiku koosseisuga, kuna ainult see saab valikul aluseks olla, peaks linnadest pärit olema ca 25 % ja maalt 75 %. Torki poolt esitatud andmete põhjal on aga linnadest pärit 9.371 testivihikut ja maalt ainult 2.737, või protsentides – linnadest 77,4 % ja maalt 22,6 %, s.t. just vastupidiselt

sellele nagu see oleks pidanud õpilasmaterjali valikul olema. Seejuures on keskkoolide osas arvestatud, et pooled õpilastest on maalt ja pooled on linnast, kuna töös puuduvad vastavad andmed. Hiljem Tork püüab seda puudust materjali valikul heaks teha sellega, et ta arvestab testide normi konstrueerimisel maaõpilaste »kaaluna« 75 % ja linnaõpilaste »kaaluna« 25 %. See tagantjärele korrigeerimine ei saa aga olla sama rahvastiku koosseisule vastava valiku tegemisega.

Vaadeldes linnaõpilasi, selgub, et nendest 7.393 testivihikut on pärit Tartust, mis teeb 78,9 % kogu linnaõpilaste testivihikutest. Teistest linnadest pärinevate testivihikute arv on ainult 1.978, s.o. 21,1 %. Maaõpilaste testivihikutest on Tartumaalt pärit 2.296 ehk 83,9 %, teistest maakondadest ainult 441, mis teeb 16,1 %. Siin võiks küsida, kas Tartu ja Tartumaa valik niisuurtes ulatuses on õigustatud, kui tahame saada intelligentsinorme eesti laste kohta, kuigi provisoorseid. Tartu kuulub meie suurte linnade hulka ja on autori arvates »kurnanud« Tartumaad.

Intelligentsi vanusenormide konstrueerimisel arvestatakse vanemate sotsiaalse gruppidega, milliseid on tavaliselt kolm: esimene, teine ja kolmas. Esimest gruppi esindavad näit. akadeemikud ja juhtivad ametnikud ja tegelased, teist ametnikud, kontoristid, algkooliõpetajad, kaupmehed jne., kolmandat töölised jne. Vanemate kuuluvus sotsiaalsesse gruppi avaldab suurt mõju intelligentsile. Seepärast õpilaste valiku puhul, keda testida, arvestatakse seda, et valikgrupp vastaks rahvastiku koosseisule, mille järgi esimest gruppi esineb väga vähe, teist rohkem ja kolmandat tunduvalt enam. Käesoleva töö valmimise ajal ei pööratud sellele veel tähelepanu, mis teeb ka arusaadavaks, et Tork oma õpilasmaterjali valiku puhul seda ei teadnud arvestada. Küll aga pani ta tähele, nagu näeme hiljem, et laste intelligents sõltub suurel määral vanemate elukutsest.

Raskusi tekitas autorile vanusenormide määramine. Osaliselt olid raskused ületamatud. Kasutatavad testid kui keelelised testid nõuavad teatavat lugemis- ja kirjutamisoskust. Äärmiseks rakenduspiiriks on neile seega II klass. Väike osa 9-aastastest, suur osa 8-aastastest olid alles I klassis või ei käinud üldse veel koolis. Teiselt poolt lõpeb koolisundus Eestis 14 aastaga. Seega jääb kättesaamatuks suur osa seda vanusepiiri ületavaist noortest. Samuti osutuvad kasutatavad testid vanemate õpilaste jaoks liiga kergeiks. Seega saab käesolevate testide jaoks enam-vähem kindlaid norme fikseerida 9–14 aastani. Normid, mis on alla ja üle selle, on tuletatud juba ekstrapoleerimise teel ja on seega hüpoteetilise iseloomuga.

Skaala A ja skaala B jaoks tuli konstrueerida erinevaid norme. Samuti osutusid diferentsid linna- ja maaõpilaste vahel niivõrd suurteks, et mõlemaile tuli konstrueerida erinevaid norme. Maalaste kohta konstrueeritud norme vaatleb Tork ise kui provisoorseid. Nad põhjenevad piiratud andmeile nii arvuliselt kui ka maa-alaliselt, kuna nad on kogutud peamiselt

Tartumaalt. On põhjusi oletada, et Tartumaa laste kohta käivad andmed kuuluvad pigemini madalamate hulka ega saa seepärast vaadelda kui normaalseid maalastele. Selle oluse aluseks on autori hüpotees, et linn kisub enesesse oma lähemast ümbrusest intelligentsemad ollused ja kurnab selles mõttes oma ümbruse välja. Tartumaa on selles mõttes mõne teise maakonnaga võrreldes enam »välja kurnatud». Tartumaa valikut ei saa seepärast pidada ka mitte kõige õnnelikumaks.

Lähtudes linnalaste ja maalaste kohta konstrueeritud normidest ja kasutades »kaaluna» vastavalt rahvastiku koosseisule linnalastele 25 % ja maalastele 75 %, konstrueerib Tork eesti laste proviseeritud üldised vanusenormid. Alljärgnevas tabelis on toodud näitena linna, maa ja üldised vanusenormid A skaalale, lisades võrdluseks vastavad Ameerika normid.

INTELLIGENTSI VANUSENORMID A SKAALALE

<i>Vanus</i>	<i>Linna</i>	<i>Maa</i>	<i>Üld</i>	<i>Ameerika</i>
9	44	31	34	61
10	61	49	52	76
11	80	69	72	93
12	98	86	89	109
13	114	102	105	124
14	125	116	118	133
15	135	128	130	136

Kuigi käesolevate testide lahendamisel esineb küllalt selge tendents, et poiste saavutused on tütarlaste omadest pisut kõrgemad üldiselt kõikides testi skaalades, ei ole soodavahelised diferentsid siiski suhteliselt niivõrd suured, et ei oleks võimalik kasutada samu vanusenorme poeglaste ja tütarlaste kohta.

Tabelist selgub, et ameerika normid ületavad eesti omi kõikide vanusenormide juures. Torki arvates on siin kaaluvamaks põhjuseks asjaolu, et ameerika lapsed, eesti omadega võrrelduna, on samas vanuses olles kauemini koolis käinud. Kool mõjub soodustavalt intelligentsi arengule.

Oma töö sotsioloogilises osas esitab Tork mitmeid huvitavaid probleeme intelligentsi ja sotsiaalse miljöö vahekordadest. Näitena neist probleemidest olgu toodud vanemate kutse ja laste intelligentsi vahekorra küsimus. Ülevaate sellest vahekorrast annab järgmine tabel.

KUTSE

KESKMINE

1. <i>Kõrgema haridusega kutsed, nagu ülikooli õppejõud, arstid, õpetajad (ka algkooliõpetajad), kohtunikud jne.</i>	118
2. <i>Keskharidust eeldavad kutsed, nagu ärijuhid, sekretärid, ametnikud, näitlejad, kunstnikud jne.</i>	108

3. <i>Omanikud, äritsejad.</i>	104
4. <i>Õppinud tööjõud, nagu rätsepad, käsitöölised, montöörid, juuksurid, raudteelased jne.</i>	100
5. <i>Poolõppinud tööjõud, nagu teenijad, uksehoidjad, põllutöölised, sepad, töölised jne.</i>	96
6. <i>Õppimata töölised, nagu lihttöölised, päevatöölised, lihtabitöölised jne.</i>	90

Kokkuvõttes on Juhan Torki töö tähelepanuväärne uurimus eesti laste intelligentsi kohta ja seda võib julgesti kõrvutada teiste vastavate tolleaegsete uurimustega. Ta haarab endas rida psühholoogilisi, pedagoogilisi ja sotsioloogilisi probleeme. Ta põhjeneb väga ulatuslikule algmaterjalile ja paistab silma oma statistilise läbitöötamise poolest. Oma üldiseloolumult on Torki uurimus statistilis-deskriptiivne. Senini on Torki töö jäänud ainukeks ulatuslikumaks uurimuseks eesti laste intelligentsi kohta.

TARTU ÕPETAJATE SEMINAR REFORMIDE JA TORMIDE KEERISES

Eelpool on küll rohkesti vihjatud Eestis iseseisvuse ajal teostatud koolireformidele. Arvatavasti on siiski ehk õigustatud veelkord kokkuvõtlik peatumine Eesti koolisüsteemi ja selles teostatud reformide ulatuse ja sihiasetuse juures. See on meenutuseks meie vanemaile ja võibolla uudiseks meie nooremaile õpetajaile.

EESTI KOOLISÜSTEEM ISESEISVUSE AJA ALGUL

Iseseisvuse aja algul kujundati Eesti koolisüsteem üldhariduslikus osas üsna lihtsaks: 6-klassiline algkool + 5-klassiline keskkool. See oli *ühtluskooli* põhimõtte kõige markantsem teostus. Võrreldes tol ajal teistes Lääne-Euroopa riikides kehtinud koolisüsteemega, näeme, et eesti õpilane ülikooli ukse ette jõudis normaalselt 11 aastaga, s.o. 1–2 aastat kiiremini kui mujal.

Õpetajate seminarid said Eestis kaks eesmärki: täielik keskharidus, s.o. küpsustunnistus ühes kõigi õigustega ülikoolidesse ja teistesse kõrgemaisse õppeasutustesse astumiseks ja teiseks, algkooliõpetaja kandidaadi õigused. Viimase eesmärgi saavutamiseks tuli seminaris õppida 1 aasta rohkem. Nagu keskkoolgi, tugines seminar meie 6-klassilisele algkoolile.

Iseseisvuse aja algul oli meil suur puudus õpetajaist, ja me asutasime tervelt 5 seminaripeale Tartu veel Võrru, Tallinna, Rakveresse ja Läänemaale (Haapsalu-Uuemõisa).

UUED IDEED ÕPETAJATE ETTEVALMISTUSE ALAL

Asutatud 6-klassilised seminarid ei saanud kuigi kaua rahulikult töötada ega oma sise-
mist tööd kujundada ja arendada, kui tulid uued ideed algkooliõpetajate ettevalmistamise
alal. Peale vene keele osati meil iseseisvuse aja algul suhteliselt rohkesti saksa keelt. See
võimaldas tihedamat ühendust Saksamaaga paljudel aladel, haridusalad kaasa arvatud.
Saksamaal hakati siis õpetajate ettevalmistust rajama gümnaasiumile, et jõuda eesmärgile
lühema ajakuluga ja muidugi ka vähema rahakuluga. Preisimaal ja osalt ka mõnes teises
osariigis asutati selleks *pedagoogilised akadeemiad*, mujal peamiselt *pedagoogilised üli-
koolid*, kõik kahe- või kolmeaastase kursusega, kuhu võeti vastu gümnaasiumide lõpe-
tajaid.

Ka meile imponeeris see idee. Meie üldhariduslik keskkool oli muutunud väga popu-
laarseks kooliks, ja keskkoolide lõpetajate arv kasvas aasta-aastalt. Kuhu juhtida neid?
Miks mitte neid algkooliõpetajaiks ette valmistada?

Varsti tabas meid uus suur mure: algkooliõpetajate ettevalmistuses hakkas tekkima
ületoodang, mis aina suurenes koos kasvava üldise majanduskriisiga. Laste sündimus vähe-
nes iga aastaga. Oli selge, et 5 seminari on liiga palju. Mis teha?

UUS KOOLITÜÜP – PEDAGOOGIUM

Keskkoolile tugineva kaheaastase õppeajaga algkooli- ja osalt ka kutsekooliõpetajaid
ettevalmistava uue koolitüübi, pedagoogiumi, hälliks kujunes meie pealinn Tallinn, kus
sealse õpetajate seminari asemel avati 1930 *Tallinna Pedagoogium*. Selle avamine kujunes
ühtlasi signaaliks suure murrangu teostamiseks kogu meie õpetajate ettevalmistuses ja se-
nise süsteemi järk-järguliseks lammutamiseks. Juba samal aastal suleti Võru Seminar ja
1932 kõik ülejäänud.

TARTU PEDAGOOGIUM

104 aastat vana kuulsusrikka Tartu Õpetajate Seminari asemele tuli Tartu Pedagoogi-
um. Kuid ärgem unustagem: esialgu ainult *nimeliselt*. Tartu ja ka teistel seminaridel oli
veel alles 3 viimast klassi. Nende õpilastele võimaldati oma hariduse omandamine lõpule
viia end. seminaride seaduse ja õppekavade alusel. Teiste sõnadega: Tartu Õpetajate Se-
minar elas tegelikult veel 3 aastat edasi ja alles 1935. aasta tähendas eesti 6-klassiliste
seminaride lõppu, seega ka Tartu Õpetajate Seminari lõppu tema senisel kujul. Üks väga
huvitav peatükk eesti kultuuriloos oli lõpule jõudnud.

1934.a. KOOLIREFORM

1934. a. kujunes Eesti kooliarengus pöördelaastaks: sel aastal tõrmmati meie senisele
ühtluskoolile kriips peale. Tuli uus koolitüüp: 5-klassiline progümnaasium, mis tugines
algkooli 4. klassile. Senine 5-klassiline keskkool, mis tugines 6-klassilisele algkoolile,
määrati kadumisele. Asemele tuli 3-klassiline gümnaasium (ühes mitmete harudega),

mis tugines 5-klassilisele progümnaasiumile. Hiljem täiendati veel 1934. a. koolireformi 3-klassilise reaalkooliga, mis tugines 6-klassilisele algkoolile. 5-klassiline progümnaasium ja 3-klassiline reaalkool viidi ühise nimetuse – *keskkool* – alla. Seega kujunes meil iseisvuse aja lõpu poole 3-astmeline koolisüsteem: algkool, keskkool ja gümnaasium. Kõpustunnistuse saavutamiseks kulus uue süsteemi järele normaalselt 12 aastat (4 + 5 + 3 või 6 + 3 + 3).

SEMINAR UUEL KUJUL

Kui 1935. a. sügisel avati Tartu Pedagoogiumi 1. klass, siis ei võinud keegi selle õpetajaist veel aimata, et see jääb ka viimseks. Kuid juba varsti selgus, et seminarid tulevad tagasi, kuid uuendatud kujul. Meie tollaegsed haridusala korraldajad püüdsid siis kaugemale ette näha ja küsisid: kuhu suunata 5-klassiliste progümnaasiumide (ja hiljem ka 3-klassiliste reaalkoolide) lõpetajad? Ja õpetajate ettevalmistus kerkis esile ühe alana, ja alternatiiviks sai uue 3-klassilise gümnaasiumi kõrval 4-klassiline seminar. Selliseid 4-klassilisi seminare asutati ainult 2: Tartu ja Tallinna. Tallinna Pedagoogium säilitati, kuid Tartu Pedagoogium otsustati sulgeda. Ja 1936. a. ei võetud Tartu Pedagoogiumisse enam uusi õpilasi. Peale oma 6-klassilise harjutuskooli Tartu Pedagoogium sai juba 1934. a. alates 5-klassilise progümnaasiumi, mis ühtlasi oli Ülikooli Didaktilis-metoodilise Seminari harjutuskooliks. See kool õieti hoidis Tartu Pedagoogiumi õpetajaskonda n.ö. vee peal.

Nõnda lõpetas Tartu Pedagoogium 1937. a. kevadel oma tegevuse, mis nimeliselt kestis küll 5 aastat, kuid tegelikult ainult 2 aastat (1935–1937).

TARTU ÕPETAJATE SEMINAR – UUENDATUD KUJUL

Nõnda alustas Tartu Õpetajate Seminar uuesti tegevust oma endise nime ja 2/3 ulatuse all. Reformide keerises toimunud vahemäng oli uude järku jõudnud. Võin samas kinnitada, et uuendatud kujul olid Tartu Õpetajate Seminaril õige head tulevikuväljavaated: 4-klassilise seminari juures oma 6-klassiline algkool ja 5-klassiline progümnaasium, seega kokku 15 klassikomplektiga kool. Kuna õpetajate nädalatundide norm oli väiksem kui tavalises koolis ja peale selle veel rohkesti paralleelselt eriainetes õpetajaid, siis meie toorkordseis oludes ja võimalustes üsna tugev kool.

TORMIDE KEERISES

Varsti Tartu Õpetajate Seminarigi tabanud tormide keerisest on eelpool rohkesti juttu. Ja kuna nende ridade kirjutajal ei olnud võimalik meie maad ja rahvast tabanud raskete tormide keerist Tartu Õpetajate Seminaris juures kaasa elada, siis lõpetan märkusega, et Tartu Õpetajate Seminar sai tormide keerises välja saata ainult 2 lendu, kes olid Seminaris õppinud 4 aastat: 1941. aastal 1. lennuna (n.ö. uues väljaandes) ja 1943. aastal ühe lennuna need, kes alustasid oma õppimist Tartu Seminaris 1939. a. sügisel. 1938. a., 1940. a. ja 1941. a. Seminaris vastuvõetud õpilased lõpetasid sõjaolude tõttu 3 aastaga.

Pärast seda vägagi põgusat ülevaadet tagapõhja ja olukorra kohta, milles meil Eestis toimus õpetajate ettevalmistamise korraldamine ja ümberkorraldamine ja kus Tartu Õpetajate Seminar oli ju ka üks kaasosaline, ma tuleksin lõpuks juubeli juurde.

Ma usun, et meile kõigile on selge, et Tartu Õpetajate Seminarist kui kuulsusrikkast õppeasutusest Eesti kultuuriloos ei ole mingit kahtlust. See tõsiasi leidis tähelepanavat tunnustust juba Tartu Õpetajate Seminari 100. tähtpäeval (1928), ja Tartu seminaristid siin Rootsisis leidsid, et ka selle õppeasutuse 140. tähtpäev on märkimisväärne. Kuidas tähistada seda märkimisväärset tähtpäeva meie kitsastes võimalustes ja oludes? See oli raske probleem. Appi tuli Eesti Õpetajate Keskühingu juhatuse, kes oma häälekandja järjekordse numbri andis Tartu Õpetajate Seminari käsutusse vastava erinumbri väljaandmiseks ja valis selleks ka vastava toimetuse. Kaastööd erinumbrisse saabus rohkesti, nii et kõike ei suutnud kitsas ruum mahutada. Valiku tegemisel otsustati peamiselt piirduda reformide ja tormide ajastuga. Ainsa erandina otsustati avaldada vil. Märt Ulk'i kirjutis, mis puudutab ühte peatükki Tartu Õpetajate Seminari ajaloost. Selle kaudu ehk saavad eriti nooremad lugejad heita väikest pilku Tartu Õpetajate Seminarisse läinud sajandi lõpul.

Lugejad leiavad — dr. Juhan Tork'iga eesotsas —, arvatavasti suureks üllatuseks, dr. T. Künnapase ülevaate Juhan Torki uurimusest eesti laste intelligentsi kohta. Erinumbri toimetuse otsustas selle avaldada selleks, et tutvustada teost, mida tõenäoliselt keegi ei ole näinud ega lugenud. Nimetatud Juhan Torki uurimus ilmus trükist meie rahvale saatuslikul hetkel: 1940. a. suvel. Selle trükkimine saadi suure vaevaga lõpule viia meie Ülikooli Toimetiste sarjas. Ja vaevalt sellest mingit eritrukki ilmus. Intelligents ja eriti laste intelligents ja selle uurimine oli ju meie maa okupantide juures täieliku põlu all. Ja nii jäigi dr. Juhan Torki suur uurimus unustusse. Ja nüüd, 28 aastat pärast selle ilmumist, ilmub esmakordselt trükis asjatundlik arvustus selle kohta. Eesti kultuurilugu on rikastunud ühe väga huvitava peatükiga.

Lõpuks on allkirjutanu meeldivaks ülesandeks Eesti Õpetajate Keskühingu juhatuse ja »Bülletääni» erinumbri toimetuse nimel avaldada südamlikku tänu kõigile kaastööliste väärtusliku kaastöö eest! Südamlik tänu ka kõigile, kes pilte saatsid ja aitasid pildidel olevaid mõistatada! Tartu Õpetajate Seminari 140. aastapäeva märkimine »Bülletääni» erinumbri näol toimub erakordseis oludes. Selletõttu võib nimesdes ja daatumites esineda eksimusi, millede vältimine ei olnud võimalik. Aga eks needki kuuluvad n.ö. asja juurde ja on illustatsiooniks olukorra kohta, milles me praegu elame ja võitleme.

H. Rajamaa

SISUKORD

1. Tunde- ja mõttekillukesi Tartu Õpetajate Seminaris 140. aastapäeva puhul — <i>Juhan Tork</i>	4
2. Mälestusi ja märkmeid minu teenistuse ajast Tartu Õpetajate Seminaris — <i>Oskar Paas</i>	10
3. Eeskuju Tartu Õpetajate Seminarist — <i>Mart Meiusi</i>	20
4. Rakvere Õpetajate Seminarilt TÕS-ile tugev käepigistus — <i>Enn Saluveer</i>	21
5. Mälestusi veneaegsest Tartu Õpetajate Seminarist — <i>Märt Ulk</i>	24
6. Mälestuskilde Tartu Õpetajate Seminarist 1926-1932 — <i>Robert Nugin</i> . .	27
7. Võru Seminarist Tartu Seminaris — <i>H. Mark</i>	31
8. Mälestuskilde Tartu Õpetajate Seminaris 16. lennust 1929-1935 — <i>Henno Pajo</i>	33
9. Mälestusi kaugest kooliajast — <i>Leida Rosenthal-Laan</i>	38
10. Läbi kolme ajastu — <i>Eduard Jalap</i>	43
11. Mälestuspilte Tartu Õpetajate Seminarist 1941-1944 — <i>Eha Ots-Pöhl</i>	45
12. Eesti laste intelligents — <i>Teodor Künnapas</i>	47
13. Tartu Õpetajate Seminar reformide ja tormide keerises — <i>H. Rajamaa</i>	52
14. Sisukord	56